

ารกำหนดอายุกฎหมายอยุธยา

ก ในกฎหมายตราสามดวง:

บทวิเคราะห์เบื้องต้น*

มานพ ถาวรวัฒนัสกุล

ค ความนำ

กฎหมายตราสาม

ดวงนับเป็นแหล่งข้อมูลและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญมากโดยเฉพาะต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา ทั้งนี้เพราะกฎหมายตราสามดวงมีรากฐานมาจากกฎหมายเก่าครั้งอยุธยา แต่เนื่องจากกฎหมายเหล่านี้ถูกชำระมาหลายครั้งหลายครา ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จนกระทั่งมีการชำระกฎหมายเก่าเป็นครั้งสุดท้ายในปี พ.ศ. 2347 สมัยรัชกาลที่

1 กรุงรัตนโกสินทร์ ทำให้เกิดความสับสนจนไม่อาจแยกเด็ดขาดว่ากฎหมายใดเป็นกฎหมายเก่าครั้งอยุธยา การชำระกฎหมายในคราวต่าง ๆ คงทำให้มีการแก้ไขดัดแปลง เพิ่มเติม ทำให้ตัวบทกฎหมายในสมัยก่อนได้ถูกเปลี่ยนแปลงซ้ำขึ้นอีกในรัชกาลที่ 1 (เลงกardt 2536ก: 25, 49) ลักษณะการเช่นนี้ เป็นการยากที่

*กองบรรณาธิการตีพิมพ์บทความนี้เพื่อเป็นการไว้อาลัยแก่การสูญเสียผู้ช่วยศาสตราจารย์ มานพ ถาวรวัฒนัสกุล ผู้เป็นที่ปรึกษาของกองบรรณาธิการวารสาร บทความนี้พิมพ์ครั้งแรกใน *ความຍອກຍ້ອນຂອງອັດຕ: ពິພິຣນິພນຣ໌ເຂັດຊູເກຍຣຕິຟລດຣ໌ ພໍ່ອມຣາຊວງສ໌ ສຸກວິໄພຍ໌ ເກຊມສ໌ຣ໌*. กรุงเทพฯ, 2537. โดยมีดร.วินัย พงศ์ศรีเพียรเป็นบรรณาธิการ กองบรรณาธิการขอขอบคุณอาจารย์วินัย พงศ์ศรีเพียรที่ช่วยคัดสรรบทความเพื่อการตีพิมพ์ในครั้งนี้

จะเชื่อได้ว่าบทกฎหมายนั้นจะยังคงรักษาลักษณะดั้งเดิมแท้จริงของบทบัญญัติเหมือนเมื่อขณะได้ประกาศออกใช้ครั้งแรก ทำให้วันที่ที่ปรากฏในคำปรารภหรือบานแผ่นกของกฎหมายไม่อาจใช้ยึดถือได้แน่นอนว่าเป็นวันเวลาที่ถูกต้องของการตรากฎหมาย ดังนั้นถ้าถืออย่างเคร่งครัดแล้ว บรรดากฎหมายที่ตกทอดมายังเราโดยผ่านการประมวลบทกฎหมายเมื่อ พ.ศ. 2347 นั้น ย่อมเป็นบทกฎหมายซึ่งเพิ่งจะเริ่มใช้กันนับตั้งแต่ปีที่กล่าวเท่านั้นและไม่ก่อนขึ้นไป (แลงกardt 2526ก: 21, 25)

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากระยะเวลาในการชำระ นับตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งเสร็จสมบูรณ์ ปรากฏว่าคณะกรรมการที่ทำหน้าที่ชำระกฎหมายในครั้งนี้ปฏิบัติงานเสร็จเร็วมาก โดยใช้เวลาไม่ถึง 11 เดือน (แลงกardt 2526ก: 22) ที่ทำได้รวดเร็วเพราะว่าเป็นการคัดลอกกฎหมายที่ใช้อยู่ในขณะนั้นอันมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยามารวบรวมเป็นหมวดหมู่ การแก้ไขต่อเติมขึ้นใหม่คงมีบ้างแต่คงไม่มากนัก มีบทกฎหมายที่ซ้ำ ๆ กันและขัดกันอยู่ในบรรดาบทกฎหมายที่รวบรวมขึ้น จึงเป็นลักษณะของการรวมกฎหมายเดิม ๆ ขึ้นเป็นเรื่อง ๆ มากกว่าแต่ละเรื่องมีข้อความไม่ติดต่อกัน เรื่องหนึ่งก็เป็นกฎหมายฉบับหนึ่ง มีคำปรารภของแต่ละเรื่องซึ่งกล่าวถึงมูลเหตุของการออกกฎหมายเรื่องนั้น และคำสั่งของพระเจ้าแผ่นดินที่ให้ตรากฎหมายนั้นขึ้นด้วย (พระวรภักดีปิบูลย์ 2496: 12)

แลงกardtสันนิษฐานว่า คณะกรรมการไม่ได้มีเวลาพอที่จะทำการสะสางบทกฎหมายเก่าได้อย่างบริบูรณ์ จึงอาจถือได้ว่าบทกฎหมายเก่า ซึ่งคณะกรรมการชุดนี้ได้ตรวจชำระนั้น ได้เคยแบ่งออกเป็นลักษณะต่าง ๆ มาแล้วก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ และคณะกรรมการก็ได้แก้ไขวิธีการแบ่งลักษณะที่เป็นมาแล้วนั้นแต่อย่างไร คงปล่อยให้เป็นไปเช่นเดิม อันเป็นวิธีการแบ่งซึ่งมีกำเนิดมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา (แลงกardt 2526ก: 22, 53) เหตุผลอีกประการหนึ่งที่จะสนับสนุนว่าการชำระกฎหมายครั้งนี้ไม่ได้เปลี่ยนแปลงสาระหลักของกฎหมายที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยามากนักคือพระราชปรารภของรัชกาลที่ 1 ที่ทรงระบุว่าตัวบทกฎหมายดั้งเดิมซึ่งกษัตริย์รัชกาลก่อน ๆ ได้ตราไว้ นั้น ถูกคนบาปหยาบช้าทำการแก้ไขตัดแปลงเพื่อผลประโยชน์ของตนเองทำให้เสียความยุติธรรมไป

การชำระครั้งนั้นก็เพื่อที่จะกลับไปสู่ธรรมนิยมประเพณีเดิม อันเป็นการทำให้กฎหมายคืนสู่สถานะดั้งเดิม ถือเป็นการดำรงความยุติธรรมของแผ่นดินไว้ เหมือนกับกรณีที่พระองค์ได้ทรงทำการสังคายนาพระไตรปิฎกเมื่อพ.ศ. 2331 (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. 2515: 3-4) ตามทัศนะของรัชกาลที่ 1 จารัตประเพณีกับความยุติธรรมจึงเป็นสิ่งเดียวกันอย่างแยกกันไม่ได้ (แลงการ์ด 2526ก: 23) การที่รัชกาลที่ 1 ทรงยึดถืออย่างเคร่งครัดและให้ความสำคัญต่อการรักษาจารัตประเพณี พระองค์จึงยอมไม่ต้องการที่จะปฏิวัติระเบียบกฎหมายเก่าแต่อย่างใด ด้วยเหตุนี้ การชำระกฎหมายในปี พ.ศ. 2347-2348 จึงหาได้เป็นการตัดทอนเด็ดขาดระหว่างกฎหมายในครั้งนั้นกับกฎหมายเก่าดั้งเดิมในอดีตไม่ บทกฎหมายจึงยังดำเนินตามหลักที่มีอยู่ในกฎหมายแต่ครั้งเดิมโดยมาก อาศัยเหตุนี้จึงเป็นที่หวังว่า โดยการให้ความระมัดระวังอย่างเต็มความสามารถ และโดยการเปรียบเทียบตัวบทกฎหมายต่าง ๆ อย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว อาจค้นพบแนวทางดำเนินที่เป็นหลักใหญ่ ๆ ของกฎหมายในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ (แลงการ์ด 2526ก: 24-25)

1. กฎหมายอยุธยาในกฎหมายตราสามดวง

ความเชื่อที่ว่ากฎหมายตราสามดวง ซึ่งได้ทำการรวบรวมและชำระขึ้นในปี พ.ศ. 2347/2348 สมัยรัชกาล 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้อาศัยบทกฎหมายต่าง ๆ ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นบรรทัดฐานนั้น เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปอยู่แล้วก็จริง แต่ผู้เขียนเห็นสมควรที่จะทำการรวบรวมหลักฐานมาแสดงให้เห็นปรากฏชัดแจ้งยิ่งขึ้น ดีกว่าอาศัยการกล่าวอ้างอย่างกว้าง ๆ โดยมีได้มีการนำหลักฐานมาสนับสนุนให้มั่นคง ทำให้ความเชื่อที่ว่านี้ไม่หนักแน่น จริง ๆ แล้วความเชื่อที่ว่ากฎหมายตราสามดวงมีรากฐานมาจากกฎหมายเก่าสมัยอยุธยา นั้น ยึดอยู่กับหลักเหตุผลที่ว่าสังคมสมัยอยุธยาและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์เป็นสังคมที่สืบเนื่องกัน ทั้งทางประเพณีวัฒนธรรมและทางการเมือง อีกทั้งคนในสมัยรัตนโกสินทร์กับคนในสมัยอยุธยาตอนปลายนั้นเป็นคนที่อยู่ร่วมสมัยเดียวกัน การสืบทอดทางการเมืองและสังคมจึงเป็นความจริงที่หนักแน่น

เหตุผลอย่างกว้าง ๆ นี้ ไม่ควรที่จะยึดถือว่าเป็นคำตอบที่เพียงพอแล้วที่

จะยืนยันว่าบทกฎหมายเก่าของอยุธยา มีปะปนอยู่เป็นจำนวนมากในกฎหมายตราสามดวงที่ชำระกันในสมัยรัตนโกสินทร์ ควรที่จะหาหลักฐานโดยตรงที่เป็นรูปธรรมและเกี่ยวข้องโดยตรงกับกฎหมายตราสามดวงมายืนยันด้วยอีกส่วนหนึ่ง จะช่วยทำให้ความเชื่อดังกล่าวมีความหนักแน่นขึ้นอีกและเป็นการถูกต้องกว่า อันที่จริงที่ผ่านมาได้มีท่านผู้รู้หลายท่านได้พยายามอธิบายการมีอยู่ของกฎหมายเก่าในกฎหมายตราสามดวง เช่น สมเด็จพระยาตากษัตริย์ (2516), ควอริช เวลล์ (2519), แลงการ์ด (2526ก), จิตร ภูมิศักดิ์ (2526) เป็นต้น แต่ก็ยังไม่มีการอธิบายที่เป็นระบบหรือระเบียบมากพอ ต่างคนต่างอธิบายเป็นประเด็นแยกแยะไปหลายประเด็นในลักษณะที่กระจัดกระจาย ลักษณะเช่นนี้ทำให้พลังในการอธิบายเพื่อยืนยันในความมีอยู่จริงของกฎหมายเก่าครั้งอยุธยาไม่กระจ่างชัด ผู้เขียนจึงคิดว่าควรที่จะมีการรวบรวมประเด็นและเหตุผลการอธิบายเหล่านี้มารวมกันและทำการจัดหมวดหมู่และแสดงความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน พร้อมทั้งเสนอเหตุผลและการตีความผนวกเข้าไปตามแต่สมควร

1.1 สังคมอยุธยากับสังคมรัตนโกสินทร์ถือได้ว่าเป็นสังคมเดียวกัน ทั้งนี้เพราะคนในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นคนร่วมสมัยเดียวกับคนในสมัยปลายอยุธยา อีกทั้งสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ได้สืบทอดจารีตประเพณี วัฒนธรรมและการเมืองสืบต่อจากอยุธยาในเกือบทุกด้าน จึงถือได้ว่าสังคมทั้งสองเป็นสังคมเดียวกัน ดังนั้น บทบัญญัติกฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา จึงน่าที่จะตกทอดมาสู่สมัยรัตนโกสินทร์ด้วย เพราะกฎหมายเป็นสิ่งจำเป็นในการปกครอง ซึ่งจะธำรงไว้ซึ่งความมั่นคงและสงบสุขแห่งสังคม อีกทั้งกฎหมายเป็นสิ่งที่กำเนิดมาจากจารีตประเพณีที่ยอมรับและปฏิบัติกันอยู่ในสังคม จึงไม่อาจจะแยกกฎหมายออกจากสังคม อีกทั้งพัฒนาการทางกฎหมายจะต้องอาศัยระยะเวลาที่ยาวนาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมโบราณแล้ว ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นไปอย่างเชื่องช้าไม่รวดเร็วเหมือนกับสมัยปัจจุบัน ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมายย่อมเชื่องช้าไปด้วย (หมายถึงการสร้างหลักกฎหมายและรูปแบบกฎหมาย) ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ จึงน่าเชื่อได้ว่า กฎหมายเก่าสมัยอยุธยา ยังคงเหลืออยู่ในกฎหมายตราสามดวงอย่างแน่แท้ หรืออย่างน้อยหลักการของกฎหมายของอยุธยา คงต้องเป็นที่ยอมรับและปฏิบัติกันอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์

1.2 สภาพการชำระตัวบทกฎหมายเมื่อพ.ศ. 2347/2348 รัชกาลที่ 1 ทรงตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง รวม 11 นาย ทำหน้าที่รวบรวมชำระกฎหมายในครั้งนี้ “...ชำระ พระราชกำหนดพระอัยการอันมีอยู่ในหอหลวง ตั้งแต่พระธรรมศาสตร์ไปให้ถูกต้องตามบาปี่แลเนื้อความมิให้ผิดเพี้ยนซ้ำกันได้ จัดเปนมหวัดเปนเหล่าเข้าไว้ แล้วทรงมีพระอู่สาทรงชำระตัดแปลงซึ่งบทอัน วิปลาดนั้นให้ชอบโดยยุติธรรมไว้ด้วยพระไทยทรงพระมหากรุณาคุณเจให้เป้น ประโยชน์แก่กระษัตริย์อันดำรงแผ่นดินไปภายหน้า...” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 7. 2515: 5)

จะเห็นได้ว่า การชำระกฎหมายครั้งนี้ไม่ได้เป็นการคัดลอกจากกฎหมายเก่า หรือเป็นเพียงการจัดวางตัวบทกฎหมายเดิมให้ชำระเรียบใหม่ด้วยเท่านั้น ยังได้ทำการตัดทอนและเพิ่มเติมในตัวบทกฎหมายเก่า แต่เมื่อพิจารณาถึงสภาพการณ์โดยทั่วไปแล้ว เห็นว่าระยะเวลาที่ทำการชำระนั้นสั้นมาก โดยได้เริ่มงานเมื่อวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2347 เมื่อถึงวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2348 เป็นวันที่อักษณณ์ได้ตรวจทานเสร็จแล้ว นับเวลาได้เพียง 7 เดือนเท่านั้น และฉบับที่เขียนครั้งสุดท้ายและอักษณณ์ทำการทานแล้วเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2348 รวมเวลาทั้งหมดไม่ถึง 11 เดือน (แลงการ์ด 2526ก: 22) การชำระกฎหมายครั้งนี้จึงใช้เวลาสั้นมาก ทำให้น่าเชื่อว่าคณะกรรมการชำระกฎหมายคงไม่สามารถที่จะปฏิบัติงานชำระกฎหมายทั้งหมดได้เป็นแน่แท้ อย่างมากที่สุด คงจะชำระได้เพียงบางส่วน ซึ่งการชำระได้บางส่วนนี้ก็ไม่ได้หมายความว่า เป็นการตัดแปลงเพิ่มเติมบทกฎหมายแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังคงรวมถึงการย่อบทกฎหมายหรือตัดทอนข้อความบางส่วนเล็กน้อย ซึ่งจะไม่ทำให้ข้อความที่เป็นสาระสำคัญเปลี่ยนแปลงมากนัก

เมื่อเป็นดังนี้ บทกฎหมายเก่าจึงไม่น่าที่จะถูกชำระอย่างสิ้นเชิงทั้งหมด คงต้องมีกฎหมายเก่าอีกจำนวนหนึ่งทั้งที่ถูกชำระ “บางส่วน” และบางส่วนที่ไม่ได้รับการชำระ บทกฎหมายเก่าครั้งสมัยอยุธยาที่อยู่ในหมวดพระราชกำหนดเก่า และหมวดกฎ 36 ข้อ เป็นตัวอย่างของกฎหมายเก่าที่ยังไม่ได้รับการชำระหรือชำระบ้างบางส่วน ทั้งนี้เพราะมีบทกฎหมายหลายบท เช่น พระราชกำหนดเก่า บทที่ 14, 22, 26 (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5. 2506: 1-6, 36-37, 54-58)

เป็นข้อความที่ถูกชำระบางส่วน เพราะพระราชกำหนดเก่านั้นสามบทดังกล่าวนี้เป็นความเดียวกับบทบัญญัติในพระไอยการบานแผนก โดยบทบัญญัติในพระไอยการบานแผนกมีลักษณะย่อยจากพระราชกำหนดเก่านั้นสาม โดยยังคงใจความสำคัญเอาไว้ ผลความบางแห่งเท่านั้นที่ถูกชำระด้วยการตัดทอนออกไป (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2. 2515: 1-7, 12, 20-23) นอกจากนี้ในพระราชกำหนดเก่านั้นก็ยังมีบทที่มีใจความซ้ำซ้อนกันหลายบท เช่นบทที่ 50 ซ้ำกับบทที่ 31 บทที่ 61 ซ้ำกับบทที่ 35 บทที่ 20 ซ้ำกับบทที่ 39 และยังมีพระราชกำหนดเก่านั้นบางบทที่ซ้ำกับกฎ 36 ข้อ เช่นพระราชกำหนดเก่านั้นที่ 6 ซ้ำความกับกฎสามสิบหกข้อ ข้อที่ 37 พระราชกำหนดเก่านั้นที่ 18 ซ้ำความกับกฎข้อที่ 22 (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4. 2505; กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5. 2506) เป็นต้น แม้แต่ในหมวดพระราชกำหนดใหม่ซึ่งตราขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ก็ยังมีความซ้ำซ้อนกับบทบัญญัติบางบทในพระไอยการบานแผนกอีกด้วย

ตัวอย่างเหล่านี้สะท้อนให้เห็นลักษณะและวิธีการชำระกฎหมายของคณะกรรมการชุดนี้ได้อย่างดีว่าไม่ได้ทำการชำระด้วยการตรวจสอบอย่างละเอียด จึงปรากฏว่ามีบทกฎหมายซ้ำซ้อนกันมากมายหลายบท และลักษณะการชำระก็เป็นเพียงตัดทอนผลความเป็นส่วนใหญ่ มิได้มีการตัดทอนในส่วนสำคัญอันจะทำให้สาระของกฎหมายดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงไป (โดยการเปรียบเทียบบทกฎหมายที่ซ้ำกันของบทบัญญัติในพระไอยการบานแผนกกับบทกฎหมายที่จัดอยู่ในพระราชกำหนดเก่า จะยืนยันข้อกล่าวนี้ได้อย่างชัดเจน)

นอกจากนี้ ยังมีข้อสนับสนุนอีกประการหนึ่งก็คือ รูปแบบของบทกฎหมายในหมวดพระราชกำหนดเก่าและหมวดกฎ 36 ข้อ แน่ใจได้ว่าเป็นบทกฎหมายเก่าครั้งอยุธยา ที่ได้รับอิทธิพลจากการชำระกฎหมายในครั้งนี้น้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับในส่วนของพระไอยการ เป็นข้อยืนยันอีกข้อหนึ่งที่ว่ากฎหมายเก่าของอยุธยาบางส่วนนี้ยังคงสาระของความเป็นกฎหมายอยุธยาอยู่มาก ทั้ง ๆ ที่ได้ผ่านการชำระมาแล้ว จากที่กล่าวมาย่อมเป็นการแสดงให้เห็นว่า ถึงแม้กฎหมายตราสามดวงจะได้ชื่อว่าเป็นกฎหมายที่ชำระกันในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ตาม แต่ขอบเขตอิทธิพลของการชำระมีอยู่ในวงจำกัด โดยเฉพาะวิธีการชำระและระยะเวลาที่ทำการชำระล้วนแล้วแต่แสดงให้เห็นว่าคณะกรรมการที่ทำหน้าที่

ใช้วิธีการตัดทอนและย่อข้อความมากกว่าที่จะทำการแก้ไขเพิ่มเติมข้อความใหม่เข้าไปทั้งหมด สภาพการณ์เช่นนี้ย่อมสอดคล้องกับระยะเวลาของคณะกรรมการที่ใช้เวลาชำระและตรวจทานครั้งแรกในเวลาเพียง 7 เดือน และใช้เวลาที่เหลืออีก 4 เดือนในการคัดลอกและตรวจทานเป็นครั้งสุดท้าย จึงเห็นได้ว่าคณะกรรมการทำงานอย่างเร่งรีบมาก ทำให้การ ‘ชำระกฎหมาย’ ไม่อาจทำไปได้อย่างสมบูรณ์ทั้งหมด เป็นเพียงชำระเฉพาะบางส่วนเท่านั้น ซึ่งบางส่วนนี้ยังสามารถแบ่งเป็นบางส่วนที่มีการชำระมากชำระน้อยอีกชั้นหนึ่ง ทำให้อัตราส่วนของกฎหมายเก่าที่ถูก ‘ชำระจริง’ น้อยลงเป็นลำดับ

ลักษณะของการจัดหมวดหมู่ในการชำระครั้งนี้ ก็มีลักษณะที่เป็นการจัดอย่างเร่งรีบไม่เป็นระเบียบเพราะมีกฎหมายซ้ำซ้อน และบางบทก็มีความขัดแย้งกันเองกับบทอื่น ภาระหน้าที่ของคณะกรรมการที่ต้องการ ...มิให้ผิดเพี้ยนซ้ำกัน ได้จัดเปนมวดเป็นเหล่าเอาไว้... ดูเหมือนจะไม่บรรลุผลสำเร็จตามคำปรารภ เพราะนอกจากจะปรากฏว่ามีบทกฎหมายบางส่วนที่ซ้ำซ้อนกันอยู่แล้ว การจัดบทบัญญัติให้เข้าหมวดหมู่ตามลักษณะต่าง ๆ ตามมูลคดีแห่งพระธรรมศาสตร์ ดูเหมือนจะยิ่งสับสน เข้าลักษณะของการคัดเลือกบทกฎหมายอย่างหยาบ ๆ บทบัญญัติบางบทก็ถูกจัดเข้าไปอยู่ในหมวดหมู่ที่ไม่สอดคล้องกับสาระของบทบัญญัตินั้น ๆ บางบทก็อาจจะขัดกันเอง อาจกล่าวได้ว่าการจัดเข้าหมวดหมู่ตามคำปรารภเป็นเพียงการรวมกฎหมายเดิม ๆ ขึ้นเป็นเรื่อง ๆ มากกว่า และแต่ละเรื่อง (แต่ละบท) ก็มีข้อความที่ไม่ต่อเนื่องกัน เรื่องหนึ่งก็เป็นกฎหมายฉบับหนึ่งมีคำปรารภของแต่ละเรื่อง (พระราชกฤษฎีกา 2496: 12) มีบางลักษณะเหมือนกันที่มีการเรียงบทกฎหมายเข้าหมวดหมู่ค่อนข้างเป็นระเบียบพอสมควร เช่น พระไอยการลักษณะโจร พระไอยการลักษณะขบถศึก

จากลักษณะของการจัดบทกฎหมายเข้าหมวดหมู่ที่มีทั้งไม่เป็นระเบียบกับที่ค่อนข้างเป็นระเบียบ อาจพิจารณาได้เป็นสองประการคือ ประการแรก การที่มีกฎหมายบางลักษณะเท่านั้นที่มีระเบียบของการจัดบทกฎหมาย อาจเป็นเพราะกฎหมายเหล่านั้นมีวิวัฒนาการมายาวนานมากกว่าลักษณะอื่น ๆ จึงทำให้มีการจัดระเบียบที่ค่อนข้างดีกว่า ซึ่งอาจเป็นมาแล้วตั้งแต่ก่อนการชำระกฎหมายในปี พ.ศ. 2347/2348 หรืออาจเป็นประการที่สองคือ ลักษณะที่ค่อนข้างเป็นระเบียบ

เหล่านั้เกิดขึ้นเมื่อคราวชำระกฎหมายครั้งสุดท้ายนี้ ถ้าเป็นประการที่สอง ย่อมหมายความว่า การจัดหมวดหมู่ของกฎหมายนั้นกระทำเพียงเฉพาะบางลักษณะหรืออาจเป็นเพราะทำไม่ทัน จึงจัดบ้างไม่จัดบ้าง แต่ตามความเห็นของผู้เขียนเห็นว่าน่าจะเป็นประการแรกมากกว่า กล่าวคือ พระไอยการลักษณะโจรและพระไอยการลักษณะขบถศึกน่าจะได้รับการจัดระเบียบเช่นนี้มาตั้งแต่สมัยที่มีการชำระกฎหมายครั้งก่อน ๆ ในสมัยอยุธยาแล้ว เพราะทั้งสองลักษณะนี้สะท้อนถึงปัญหาโจรผู้ร้ายและขบถว่าเป็นปัญหาที่สังคมอยุธยาต้องเผชิญอยู่เสมอ ทำให้พัฒนาการของกฎหมายทั้งสองลักษณะก้าวหน้ากว่ากฎหมายลักษณะอื่น ๆ

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ย่อมแสดงให้เห็นชัดแล้วว่า “การชำระกฎหมาย” ครั้งนี้มีขอบเขตและถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขต่าง ๆ ทำให้การชำระกฎหมายแก่ครั้งนี้ไม่ได้เป็นการตัดทอนอย่างสิ้นเชิงจากกฎหมายครั้งอยุธยา แต่กลับปรากฏว่ายังมีบทกฎหมายเก่าแทรกอยู่เป็นจำนวนมาก อีกทั้งหลักการของกฎหมายครั้งอยุธยาส่วนใหญ่แล้วเป็นที่ยอมรับและนำไปปฏิบัติใช้ในสมัยรัตนโกสินทร์อีกด้วย

1.3 แนวความคิดทางกฎหมายของไทย ส่วนหนึ่งเป็นประสบการณ์ของสังคมไทยเอง และอีกส่วนหนึ่งได้รับมาจากอิทธิพลจากภายนอกสังคมไทยเช่นเดียวกับสังคมจารีตอื่น ๆ ทั่วไป ที่ยึดถือกฎเกณฑ์ทางสังคมว่ามีความสำคัญต่อสังคม ในสังคมจารีต กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ย่อมเกิดขึ้นจากจารีตประเพณีในสังคมนั้นเป็นหลัก ดังนั้นกฎเกณฑ์จึงมีสภาพเป็นกฎหมายที่ใช้บังคับได้ในสังคม แต่กฎเกณฑ์หรือกฎหมายที่กำเนิดจากจารีตประเพณีมิได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่เป็นที่ยอมรับกันในสังคมโดยการสืบทอดต่อ ๆ มา

โดยเหตุที่จารีตประเพณีมีการเปลี่ยนแปลงไปน้อยมาก และการเปลี่ยนแปลงจารีตประเพณีใด ๆ ก็ต้องได้รับการยอมรับจากสังคม การเปลี่ยนแปลงนั้นจึงมีผลอยู่ในสังคมได้ กฎเกณฑ์หรือกฎหมายของสังคมก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน เมื่อไทยรับเอาแนวความคิดเกี่ยวกับกฎหมายจากพระธรรมศาสตร์ของอินเดียโดยผ่านทางมอญ จึงทำให้เกิดการผสมผสานระหว่างแนวความคิดของไทยกับแนวความคิดในพระธรรมศาสตร์

แนวความคิดทางกฎหมายที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ถือว่า

พระธรรมศาสตร์คือกฎหมายที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่รู้สิ้นสุด ไม่ใช่กฎเกณฑ์ที่มนุษย์สร้างขึ้น แต่เป็นกฎหมายที่พระเจ้าสร้างขึ้น แล้วมอบให้พระมनुนำไปเผยแพร่แก่มวลมนุษย์ซึ่งเรียกว่าพระธรรมศาสตร์ เพื่อจรรโลงความยุติธรรมให้เกิดแก่มวลมนุษย์ ความคิดเกี่ยวกับพระธรรมศาสตร์ได้มีอิทธิพลต่อความคิดทางกฎหมายของไทยเป็นอันมาก พระธรรมศาสตร์ได้กลายเป็นกฎหมายที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นอมตะ เป็นกฎหมายแม่บท ซึ่งมีสถานะสูงส่งกว่ากฎหมายทั่วไป แม้แต่พระบรมราชโองการหรือพระราชกำหนดคำสั่งต่าง ๆ ที่ตราขึ้นโดยพระมหากษัตริย์ถ้าขัดแย้งกับพระธรรมศาสตร์แล้วย่อมไม่ได้รับการยอมรับว่าพระบรมราชโองการหรือพระราชกำหนดนั้นมีสถานะที่เป็น “กฎหมาย” แต่เป็นเพียงกฎหมายที่เป็นเพียงกฎเกณฑ์ที่อาจดำรงอยู่ได้เพราะพระราชอำนาจเท่านั้น ถ้าเมื่อใดพระราชอำนาจหมดลงไป พระราชโองการหรือพระราชกำหนดนั้นก็อาจถูกยกเลิกไปได้ สภาพการณ์ของกฎเกณฑ์ทางจารีตประเพณีก็เช่นเดียวกัน อาจถูกยกเลิกได้ถ้ากฎเกณฑ์นั้นไม่ตรงกับพระธรรมศาสตร์

ดังนั้น เมื่อไทยรับเอาแนวความคิดทางกฎหมายจากพระธรรมศาสตร์กฎหมายหรือกฎเกณฑ์ทางจารีตก็ถูกลดสถานะลง การที่สังคมไทยยอมรับแนวความคิดนี้เพราะว่าแนวความคิดของพระธรรมศาสตร์เน้นในเรื่องของความยุติธรรมและไม่บังคับใช้เฉพาะประชาชนเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงชนชั้นปกครอง แม้แต่พระมหากษัตริย์ก็ต้องยอมรับในอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ของพระธรรมศาสตร์ ความยุติธรรมของพระธรรมศาสตร์จึงทำให้เกิดความรับผิดชอบร่วมกันของคนในสังคม ทำให้สังคมมีความมั่นคง เพราะความยุติธรรมในแบบของพระธรรมศาสตร์ย่อมไม่มีการเปลี่ยนแปลงและไม่มีสิ้นสุด ตรงข้ามกับความยุติธรรมในแบบจารีตนั้นอาจถูกแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้

ดังนั้น ด้วยความเชื่อว่าพระธรรมศาสตร์เป็นกฎหมายศักดิ์สิทธิ์ที่ตราขึ้นโดยพระเจ้า ซึ่งย่อมต้องทรงตรากฎหมายที่ดำรงไว้ซึ่งความยุติธรรมอย่างแน่แท้ ความยุติธรรมในพระธรรมศาสตร์จึงเป็นความยุติธรรมอย่างแท้จริงตลอดไป อันนี้ย่อมเป็นหลักประกันได้ว่าคนทุกคนในสังคมจะได้รับความยุติธรรม พระธรรมศาสตร์ยังได้ผนวกเอาเรื่องราวของพระยาสมมตราชของทางพุทธศาสนาเข้าไว้ โดยพระยาสมมตราชนี้เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับและยกย่องให้เป็นผู้นำและผู้

ปกครองมนุษย์ เพื่อถึงความร่มเย็นเป็นสุขให้เกิดแก่มวลมนุษย์ แต่เมื่อเรื่องราวของพระยาสมมติราชที่ปรากฏในพระธรรมศาสตร์ ยังต้องทรงยอมรับพระธรรมศาสตร์ คิดความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในพระธรรมศาสตร์ เช่นนี้ ย่อมเป็นการเน้นย้ำพระธรรมศาสตร์ให้เป็นที่ยอมรับกันในสังคมไทย แนวความคิดทางกฎหมายเช่นนี้ ย่อมเป็นการจำกัดขอบเขตพระราชอำนาจของประมุขหรือกษัตริย์ในด้านการตรากฎหมาย

ตามแนวความคิดในพระธรรมศาสตร์นั้น กษัตริย์ไม่อาจที่จะทรงตรากฎหมายด้วยพระองค์เองได้ และการตรากฎหมายออกมานั้นจะต้องสอดคล้องกับพระธรรมศาสตร์เท่านั้น แม้จะสอดคล้องกับพระธรรมศาสตร์แล้วก็ตามกฎหมายของพระมหากษัตริย์ก็อาจจะถูกยกเลิกได้ ถ้ากษัตริย์พระองค์ต่อ ๆ มาไม่ให้การรับรอง การจำกัดพระราชอำนาจของกษัตริย์ทางกฎหมายเช่นนี้ทำให้ความเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของกษัตริย์ถูกกระทบกระเทือน

เพื่อจรรโลงความเชื่อของพระธรรมศาสตร์ซึ่งใช้เป็นหลักแห่งความยุติธรรมของสังคม และเพื่อเพิ่มพระราชอำนาจทางกฎหมายของกษัตริย์ จึงมีการประสานความเชื่อในพระธรรมศาสตร์ให้เข้ากับอำนาจในการออกกฎหมายของกษัตริย์ ด้วยการทำให้พระราชโองการหรือพระราชกำหนดต่าง ๆ กลายเป็นส่วนหนึ่งของพระธรรมศาสตร์ไป เมื่อทำได้ดังนั้นแล้วความเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ย่อมสมบูรณ์ทั้งในแง่ของทฤษฎีและในทางปฏิบัติ อีกทั้งยังรักษาความสอดคล้องให้เกิดขึ้นได้ระหว่างพระธรรมศาสตร์กับพระราชอำนาจทางกฎหมายของพระมหากษัตริย์ เท่ากับเป็นการสร้างความชอบธรรมแห่งอำนาจขององค์กษัตริย์

แนวความคิดทางกฎหมายของไทยเมื่อพิจารณาจากคำปราชญ์ของรัชกาลที่ 1 ที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวงแล้ว จะเห็นได้ชัดว่าความคิดทางกฎหมายของไทยนั้นยึดถือว่าพระธรรมศาสตร์มีสถานะเป็นกฎหมายที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงและไม่มีการลบล้าง แต่การที่กฎหมายวิบัติสลายไปก็เพราะคนพาลหยาบซำได้ทำการแก้ไขตัดแปลงตัวบทกฎหมายเพื่อให้เข้ากับประโยชน์ของตัวเอง เป็นเหตุที่ทำให้พระองค์ต้องทำการชำระกฎหมาย เพื่อให้กฎหมายกลับคืนสู่ความศักดิ์สิทธิ์ ที่จะอำนวยให้เกิดความยุติธรรมแก่ไพร่ฟ้าประชาชนต่อไป

พระองค์ทรงเปรียบเทียบการชำระกฎหมายว่าเหมือนกับการชำระพระไตรปิฎก สารเหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงความคิดทางกฎหมายของไทยว่า กฎหมายเป็นสิ่งที่จะอำนวยความสะดวกธรรม อันจะทำให้สังคมมีความสงบสุข ความยุติธรรมแห่งพระธรรมศาสตร์เท่านั้นที่เป็นความยุติธรรมที่แท้จริง ซึ่งไม่อาจจะถูกบิดเบือนหรือถูกลบล้างด้วยประการใด ๆ

ดังนั้น เมื่อจารีตความเชื่อทางกฎหมายของไทยเป็นเช่นนี้ ย่อมเป็นการรับรองยืนยันในอีกส่วนหนึ่งว่าการแก้ไขกฎหมายใด ๆ ที่เกี่ยวกับพระธรรมศาสตร์เป็นสิ่งที่ไม่อาจทำได้ ยกเว้นกรณีที่อ้างว่าบทบัญญัติที่ว่านั้นถูกคนชั่วไม่ละอายใจแก่บาปทำการแก้ไขกฎหมายเพื่อประโยชน์ของตัวเท่านั้น พระมหากษัตริย์จึงจะทรงแก้ไขกฎหมายได้ ดังนั้นบทกฎหมายไม่ใช่สิ่งที่แก้ไขได้ง่าย ๆ

แม้จะเชื่อว่าในสมัยอยุธยาได้เคยมีการชำระกฎหมายมาหลายครั้งแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่มีหลักฐานอ้างอิงว่าการชำระกฎหมายในสมัยอยุธยาถืออะไรเป็นข้ออ้างในการชำระกฎหมาย ซึ่งประเด็นนี้เป็นประเด็นที่สำคัญมาก ผู้เขียนเห็นว่า การชำระกฎหมายในสมัยอยุธยาไม่น่าจะมีความหมายเหมือนกับการชำระกฎหมายเมื่อครั้งรัตนโกสินทร์ การชำระกฎหมายครั้งกรุงเก่าจะเป็นเพียงการชำระแบบมีขอบเขต ในลักษณะของการยื่นย่อบทกฎหมายให้คงแต่สาระไว้โดยการตัดเอาบานแพนงและผลความในกฎหมายทิ้งไป และนำมาจัดเข้าเป็นลักษณะต่าง ๆ ตามมูลคดีพระธรรมศาสตร์ การทำเช่นนี้ในกฎหมายเก่าเรียกว่าเป็น “พระไอยการ” ซึ่งถือว่าบทกฎหมายที่ถูกรวมเข้าไว้ในพระไอยการแล้ว ย่อมมีฐานะเท่าเทียมหรือถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของพระธรรมศาสตร์ บทพระไอยการจึงไม่อาจที่จะเปลี่ยนแปลงหรือยกเลิก ดังจะเห็นว่าในกฎหมายตราสามดวงเองได้มีการจัดลักษณะกฎหมายต่าง ๆ ตามมูลคดีแห่งพระธรรมศาสตร์รวมกันเป็นพระไอยการต่าง ๆ

ในพระไอยการหนึ่ง ๆ จะรวบรวมบทกฎหมายที่เกี่ยวข้องกันมารวมกันหลายยุคหลายสมัย เช่น พระไอยการลักษณะฝ่าฝืนมีบานแพนงที่แตกต่างระยะเวลากันนับตั้งแต่สมัยต้นอยุธยาเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 1 หรือพระไอยการลักษณะทาส ปราบกฏบานแพนงลงปีไว้ตั้งแต่อยุธยาตอนต้นเรื่อยลงมา

จนถึงสมัยพระเจ้าปราสาททอง เป็นต้น อีกประการหนึ่ง บานแผนกต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในพระไอยการต่าง ๆ จะปรากฏคักราชนับตั้งแต่สมัยพระเจ้ารามาธิบดีที่ 1 เป็นต้นมาจนถึงต้นแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศเท่านั้น แต่ถ้าเรากลับมาดูในหมวดพระราชกำหนดเก่าและกฎ 36 ข้อ จะเห็นได้ว่าคักราชส่วนใหญ่จะอยู่ในสมัยตั้งแต่พระเจ้าท้ายสระเป็นต้นไปจนกระทั่งเสียกรุง ซึ่งพระราชกำหนดเก่าและกฎ 36 ข้อนี้ เราถือได้ว่าเป็นกฎหมายที่คงความดั้งเดิมเหมือนเมื่อแรกตั้งอยู่มาก และไม่ได้ถูกจัดเข้าไว้ในพระไอยการลักษณะหนึ่งลักษณะใด อันนี้สะท้อนให้เห็นว่า การชำระกฎหมายในสมัยอยุธยา นั้นอาจหมายถึงการนำพระราชกำหนดต่าง ๆ มาย่นย่อ แล้วนำมารวมเข้าไว้ในพระไอยการใดโดยการหนึ่งตามความที่เกี่ยวข้องกัน

อาจกล่าวต่อไปได้ว่า การชำระกฎหมาย (พระไอยการ) ครั้งสุดท้ายของอยุธยาน่าจะมีขึ้นในสมัยพระเจ้าบรมโกศ เพราะคักราชท้ายสุดที่ปรากฏอยู่ในบานแผนกของพระไอยการพรมศักดิ์สิ้นสุดเพียงรัชกาลพระเจ้าบรมโกศเท่านั้น และมีการชำระอีกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนการชำระพระราชกำหนดนั้นทำได้ง่ายกว่าการชำระพระไอยการ เพราะพระราชกำหนดยังมีฐานะเป็นเพียงพระราชโองการหรือคำสั่งของกษัตริย์ ยังไม่มีสถานะเหมือนพระไอยการที่ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งแห่งพระธรรมนูญศาสตร์ไปแล้ว มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่ามีการชำระพระราชกำหนดปรากฏอยู่ในบานแผนกใหญ่ของกฎ 36 ข้อ ซึ่งน่าจะเป็นเหตุการณ์ในสมัยพระเจ้าบรมโกศ เพราะปรากฏว่าเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์เป็นหนึ่งในคณะกรรมการชำระในครั้งนี้ด้วย จากลักษณะของกฎ 36 ข้อ ทำให้เราเห็นวิธีการชำระกฎหมายในสมัยอยุธยาว่าเป็นเพียงแต่การย่อกฎหมายโดยตัดผลความและส่วนใหญ่ของบานแผนกทิ้งไป เหลือไว้แต่ส่วนที่เป็นวัน เดือน ปี ที่ออกกฎหมายเท่านั้น เราอาจกล่าวได้ว่า การชำระพระราชกำหนดครั้งนี้คงจะเป็นการเตรียมการเพื่อที่จะนำไปสมทบกับพระไอยการต่าง ๆ ต่อไป แต่เนื่องจากเสียกรุงเสียก่อน และสมัยรัชกาลที่ 1 เองก็ไม่ได้ดำเนินการต่อ กลับจัดรวม ๆ ไว้เรียกว่ากฎ 36 ข้อ

ในสมัยรัชกาลที่ 1 ปรากฏว่ามีพระราชกำหนดที่ตั้งขึ้นในสมัยของพระองค์เป็นอันมาก เช่นในหมวดพระราชบัญญัติ หมวดพระราชกำหนดใหม่

ที่ยังคงรูปแรกตั้งกฎหมายอยู่ รัชกาลที่ 1 ทรงปรับกฎหมายบางบทที่ตราขึ้นในสมัยของพระองค์ให้รวมอยู่ในพระไอยการเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เช่นบางบทในพระไอยการบานแผนก บางบทในพระไอยการทาส พระไอยการลักษณะอุทธรณ์ เป็นต้น ดังนั้นสิ่งที่พระองค์ชำระก็คือพระไอยการต่าง ๆ นั้นเอง แต่เนื่องจากสภาวะการณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วทำให้การชำระกฎหมายของรัชกาลที่ 1 ทำอยู่ในขอบเขต ด้วยถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขเวลาที่จะชำระและความคิดทางกฎหมายที่เชื่อมั่นว่า “กฎหมายไม่อาจถูกแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลง” ทำให้การชำระกฎหมายมิได้เป็นการชำระอย่างสิ้นเชิง แต่เป็นการชำระบางส่วนแห่งบทพระไอยการ และบางส่วนแห่งสาระของบทกฎหมาย ด้วยเหตุที่ว่ารัชกาลที่ 1 ทำได้ทรงถือว่าบรรดากฎหมายเก่าที่ใช้อยู่ในสมัยอยุธยา นั้นเป็นกฎหมายที่ขัดต่อหลักความยุติธรรมไม่ ดังนั้น การชำระกฎหมายเก่าจึงมีพระราชประสงค์ที่จะกลับมาสู่ธรรมเนียมประเพณีเดิมด้วยการรื้อฟื้นให้ตัวบทกฎหมายคงดำรงอยู่ในสถานะดั้งเดิมอันแท้จริงสืบไปเท่านั้น

ด้วยเหตุที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ อาจกล่าวได้ว่ารัชกาลที่ 1 มิได้ทรงคิดที่จะปฏิวัติระเบียบในกฎหมายเก่าแต่อย่างใด โดยพระองค์เพียงแต่ทรงแก้ไขเล็ก ๆ น้อย ๆ ในส่วนย่อยของกฎหมายเก่า โดยเราไม่สามารถจะยืนยันให้แน่นอนลงไปว่าพระองค์ได้ทรงเปลี่ยนแปลงแก้ไขบทอะไรไปบ้าง แต่เราคงถือได้เสมอว่าการชำระกฎหมายเมื่อพ.ศ. 2347-2348 นั้นหาได้เป็นการตัดทอนเด็ดขาดระหว่างกฎหมายในครั้งนั้นกับกฎหมายเก่าดั้งเดิมในอดีตไม่ บทกฎหมายในครั้งนั้นคงดำเนินต่อมาตามหลักที่มีอยู่ในกฎหมายดั้งเดิมโดยมาก (แลงการ์ด 2526ก: 23)

1.4 สาระโดยละเอียดในบทกฎหมาย อาจแสดงให้เห็นได้ว่าบรรดาบทกฎหมายเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา นั้นได้ถูกนำมารวมอยู่ในกฎหมายตราสามดวง ดังจะเห็นได้จากในบทบัญญัติกฎหมายที่ตราในสมัยรัชกาลที่ 1 มักจะปรารภถึงกฎหมายเก่าก่อนหน้าสมัยของพระองค์เสมอ เช่น “มีพระราชกำหนดกฎหมายขนบธรรมเนียมความแต่ก่อนสืบมา” “ด้วยมีพระราชกำหนดกฎหมายหย่างทำเนียมแต่ก่อน” “ซึ่งพระราชกำหนดไว้แต่ก่อน” “มีพระราชกำหนดไว้แต่โบราณ” “พระราชกำหนดบทพระอัยการตามโบราณ” “บทพระอัยการโบราณราชประเพณี”

“เมื่อครั้งแผ่นดินในพระบรมโกศก็มีกฎหมาย” “พระราชกำหนดบทพระอาการสำหรับแผ่นดินและพระทำนุพระชนกษัตริย์มีมากหลายต่อ ๆ มา” ฯลฯ แม้แต่ในพระราชกำหนดเก่าครั้งปลายอยุธยา ก็มักจะกล่าวถึงกฎหมายเก่าที่ตั้งขึ้นมา ก่อนหน้านั้นไปอีก “ตามพระราชกฤษฎีกาเก่าใหม่” “มีพระทำนุไว้แต่ก่อน” “...ด้วยบทพระอาการ...มีต้องบทพระอาการ” “พระทำนุพระชนกษัตริย์ความทั้งนี้ มีอยู่สำหรับราชการแผ่นดินสืบมา” “พระอาการพระราชกำหนดกฎหมายแต่ก่อนก็มีอยู่” “ปรับตามกรมศักดิ์” “พระราชกำหนดกฎหมายเก่าใหม่” ฯลฯ

การที่พระราชกำหนดใหม่ที่ตราในสมัยรัชกาลที่ 1 และพระราชกำหนดเก่าสมัยปลายอยุธยาต่างอ้างอิงถึงบทกฎหมายเก่า ย่อมแสดงให้เห็นได้ว่าบรรดากฎหมายที่ตราออกมาทั้งสองยุคนี้ต่างก็ได้อาศัยบทกฎหมายเก่าก่อนหน้านั้นเป็นหลักในการตรากฎหมายใหม่ สิ่งที่จะสนับสนุนคำกล่าวนี้ก็อยู่ในบทกฎหมายซึ่งมีบทที่มีสาระซ้ำซ้อนปรากฏอยู่ (ดังได้กล่าวในข้อ 1.2, 1.3)

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาลงไปถึงรายละเอียดอื่น ๆ ที่ปรากฏอยู่ในบทกฎหมายแล้ว โดยเฉพาะถ้อยสำนวนและศัพท์บางคำตลอดถึงตำแหน่งทางราชการหลายตำแหน่ง พบว่าเป็นลักษณะของภาษาเก่ากว่าสมัยรัตนโกสินทร์ และปลายอยุธยา ตัวอย่างเช่น เด็กเจ็ดเข้า เจ้าเจ็ดสิบ การใช้คำว่า เข้า ในความหมายว่าปิ่นนั้นเป็นภาษาไทยดั้งเดิม ดังปรากฏอยู่ในจารึกของพ่อขุนรามคำแหงว่า ...เมื่อกูขึ้นใหญ่ได้สิบเก้าเข้า... การใช้คำว่า เข้า ในความหมายว่าปิ่นนั้นเป็นสำนวนกฎหมายและความสำนึกทางกฎหมายที่ตกค้างเป็นร่องรอยอยู่เพราะในกฎหมายอยุธยาเองนั้นใช้คำว่าปิ่นมาแต่ต้น (จิตร ภูมิศักดิ์ 2526: 54-55)

จากการศึกษาของชนิด อยู่โพธิ์ พบว่าลักษณะภาษาสำนวนที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายเก่า ซึ่งลงศักราชไว้ตรงกับสมัยของพระรามาธิบดีที่ 1 เมื่อนำมาเทียบกับสำนวนในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยมีลักษณะใกล้เคียงกันมาก เช่น จารึกพ่อขุนรามคำแหงว่า “ไพร่ฟ้าหน้าใส” ในลักษณะเบ็ดเสร็จก็มีว่า “ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน” ในจารึกว่า “มิดแมกแสกกว้างกัน” ในลักษณะเบ็ดเสร็จเขียนว่า “มิดแมกแสกอ้าง” คำเก่า ๆ เช่น เคียดพูน ซึ่งมีใช้ในไตรภูมิพระร่วงก็มาปรากฏในกฎหมายนี้ด้วย นอกจากนี้ยังปรากฏสำนวนที่มีลักษณะเป็นแบบคำประพันธ์ร้อยกรองแทรกอยู่ในกฎหมายเก่ามากมาย เช่น เด็กเจ็ดเข้าเจ้าเจ็ดสิบ

เรือกวานยวนยาง ฝ่ายเหนือฝ่ายใต้สุดหล้าฟ้าเขียว ชาวพระทวารด่านทาง ทำน้ำจะเอาปลา ทำนาจะเอาข้าว เหล่านี้เป็นต้น บางตอนมีลักษณะเป็นคำร้อยกรองแบบร้อย เช่นในพระไอยการลักษณะโจรซึ่งลงศักราชไว้พ.ศ. 1930 “อนึ่งมีพระราชบัญญัติไว้ แก่อธิบดีศรีนครบาลผู้บริหารพิจารณาบันดาความโจรทั้งปวงใช้ จงมีใจซื่อตรง คงในเบญจะศีล 5 คือ อย่าให้ฆ่าสัตว์ อย่ากำหนดในทรัพย์ท่าน อย่าทำทราจารล่วงประเวณี...มาตราสาขาคดีอันมีอายุการ ในพระนครบาลนั้น” บางแห่งก็กล่าวเป็นคติอย่างน่าฟัง เช่น “เหตุว่าเรือนท่านเคยอยู่ อยู่ท่านเคยนอน หมอนท่านเคยเรียง เสบียงท่านเคยกิน” บางลักษณะก็คล้าย ๆ กับสุภาษิตพระร่วง เช่น “เหตุพลั้งปากเสียศีล พลาดดินตกต้นไม้” “เป็นกามแก่ผู้ตายนั้น เทวดายังรู้จักดี มนุษย์ฤจะอยู่ได้” หรือ “ชีวิตคนทั้งหลายรู้ตายรู้ม้วย ถึงอินทร์พรหมเทพบุตรก็จุม้วยชีพุดจเดียว” เป็นต้น (ธนิต อยู่โพธิ์ 2505: 38-38)

ลักษณะทางภาษาและสำนวนที่มีลักษณะเป็นร้อยกรองเช่นนี้ จะไม่ปรากฏในกฎหมายที่ตราขึ้นสมัยรัชกาลที่ 1 หรือแม้แต่พระราชกำหนดเก่าสมัยปลายอยุธยาก็ไม่ปรากฏลักษณะดังกล่าว ดังนั้นลักษณะพิเศษที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายเหล่านี้ น่าที่จะเป็นกฎหมายสมัยต้นอยุธยา เพราะเมื่อเปรียบเทียบกับสำนวนที่ปรากฏในจารึกสุโขทัยแล้วมีความใกล้เคียงกับจารึกสุโขทัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักที่ 1

นอกจากนี้ ตำแหน่งขุนนางข้าราชการที่ปรากฏอยู่ในกฎหมาย ก็เป็นสิ่ง que แสดงถึงความเก่าแก่ของกฎหมายได้อีกส่วนหนึ่ง เช่น ออกญา ออกพระ ออกขุน ซึ่งมีหลักฐานยืนยันว่าใช้อยู่จนถึงปลายอยุธยา พอถึงรัตนโกสินทร์ คำว่า “ออก” ได้เลิกใช้ ตำแหน่งเจ้าพระยามหาอุปราชที่ปรากฏให้กฎหมายนั้นก็ สอดคล้องกับเอกสารชาวต่างประเทศ พอมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตำแหน่งนี้ ดูเหมือนจะไม่ได้แต่งตั้งแล้ว ตำแหน่งกมุฏาแดงและตำแหน่งประแดงที่ปรากฏ อยู่ในทำเนียบศักดิ์นาเป็นคำที่เก่าแก่มาก สมัยรัตนโกสินทร์ไม่มีใครรู้ว่าเป็นตำแหน่งที่ทำหน้าที่อะไร สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีสันนิษฐานว่าเป็นตำแหน่งที่มีหน้าที่ทำบัญชี หรือตำแหน่งจตุสดมภ์ที่ปรากฏในกฎหมายบางแห่งมียศเป็นเพียงขุนบ้าง พระบ้าง พระยาบ้าง แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นเจ้าพระยาอย่าง

เดี่ยว ฯลฯ

ที่กล่าวมาเป็นเพียงส่วนหนึ่งที่ปรากฏในกฎหมายเท่านั้น ยังมีอีกเป็นจำนวนมากซึ่งแสดงให้เห็นได้ชัดเจนว่า กฎหมายตราสามดวงแม้จะรวบรวมและชำระขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาโดยละเอียดทั้งจากสภาพแวดล้อมและสาระภายในกฎหมายเองนั้น กลับสะท้อนให้เห็นถึงความเก่าแก่อย่างแจ่มชัด จนไม่อาจที่จะปฏิเสธถึงการมีอยู่ของกฎหมายเก่าครั้งอยุธยาที่มีอยู่ในกฎหมายตราสามดวงได้ มิหนำซ้ำเมื่อทำการศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้วก็อาจกล่าวได้ว่าบทบัญญัติส่วนใหญ่ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงเป็นบทกฎหมายเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา

อาจสรุปได้ว่า กฎหมายตราสามดวงแม้จะถูกชำระในปีพ.ศ. 2347 แต่โดยสภาพการณ์และข้อเท็จจริงตามที่กล่าวมาข้างต้น เชื่อได้ว่ามีกฎหมายเก่าครั้งอยุธยาปะปนอยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้น ปัญหาสำคัญจึงอยู่ที่ว่า จะมีวิธีการอย่างไรที่จะวิเคราะห์แยกบทกฎหมายเก่าเหล่านั้นออกมาให้ทราบอย่างเด่นชัดว่า บทกฎหมายใดในพระอัยการลักษณะต่าง ๆ ตราขึ้นหรือบังคับให้อยู่ในระหว่างปีรัชกาลหรือยุคสมัยใดของกรุงศรีอยุธยา การกำหนดอายุของกฎหมายได้มีความสำคัญมาก เพราะจะทำให้สามารถนำไปใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงในการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาได้อย่างถูกต้อง มีน้ำหนักและความน่าเชื่อถือ

2. การวิเคราะห์โครงสร้างทางกฎหมาย ของกฎหมายตราสามดวง

บทบัญญัติทั้งหมดในกฎหมายตราสามดวงมีอยู่เป็นจำนวนมากซึ่งเป็นเรื่องของรายละเอียด จำเป็นที่จะต้องวิเคราะห์เพื่อหาโครงสร้างซึ่งจะแสดงลักษณะร่วมกันของบทบัญญัติทั้งหมดเสียก่อน เพื่อเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์หาวิธีการที่นำบทบัญญัติเหล่านี้มาใช้ได้อย่างถูกต้องสอดคล้องกับยุคสมัย การกำหนดลักษณะทั่วไปหรือโครงสร้างร่วมของบทบัญญัติกฎหมายอาจพิจารณาได้ในสองแนว คือ พิจารณาจากระดับขั้นของการตั้งกฎหมาย และพิจารณาจากสถานะหรือศักดิ์ของบทบัญญัติว่าสูงหรือต่ำ

2.1 พิจารณาจากระดับขั้นของการตั้งกฎหมาย บทบัญญัติในกฎหมาย

ตราสามดวงมีทั้งการจัดบทบัญญัติรวมไว้เป็นหมวดหมู่ตามความเกี่ยวเนื่องใกล้ชิดกันของบทบัญญัตินั้น ๆ รวมเข้าไว้เป็นลักษณะแล้วให้ชื่อของลักษณะ เช่น พระไอยการลักษณะทาส จะเป็นที่ยรวมของบทกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทาส พระไอยการลักษณะโจร ก็จรรวมบทกฎหมายเกี่ยวข้องกันเรื่องโจร เป็นต้น บทบัญญัติส่วนใหญ่ของกฎหมายตราสามดวงจะถูกจัดเข้าไว้ในพระไอยการใด พระไอยการหนึ่ง แต่ก็ยังมีบทกฎหมายอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งมีได้ถูกจัดเข้าไว้ในพระไอยการใดทั้งสิ้น เพียงแต่ถูกนำมารวมไว้ภายใต้ชื่อกว้าง ๆ เช่น พระราชบัญญัติพระราชกำหนดเก่าบ้าง พระราชกำหนดใหม่บ้าง กฎสามสิบหกข้อบ้าง เป็นต้น ลักษณะของการจัดบทบัญญัติที่แตกต่างกันนี้มีประโยชน์ในการพิจารณากำหนดอายุของบทกฎหมายได้ในระดับหนึ่ง และจากการศึกษากฎหมายตราสามดวงที่ แลงการ์ดได้ทำไว้สามารถกล่าวได้ว่า

“การแบ่งกฎหมายเป็นลักษณะเช่นนี้เป็นที่แน่ว่า ทาได้เป็นผลเนื่องจากการตรวจชำระกฎหมายในรัชกาลที่ 1 ไม่ เพราะตามข้อความในประกาศพระราชปรารภแห่งการประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 นี้ปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้ามีพระราชโองการแก่กรรมการผู้มีหน้าที่ตรวจชำระกฎหมายว่าให้จัดดำเนินการตรวจชำระ ‘ตั้งแต่พระธรรมศาสตร์ไป’ ซึ่งทั้งนี้ย่อมเป็นที่ชี้ให้เห็นได้แล้วว่า พระธรรมศาสตร์นี้ได้ปรากฏอยู่แล้วเป็นตอนต้นในลำดับกฎหมายเก่าที่ได้ตกทอดมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาจนสมัยรัตนโกสินทร์, และโดยเหตุนี้เองนำสันนิษฐานว่า ในชุมนุมกฎหมายเก่านั้น บทกฎหมายคงจะได้แบ่งออกเป็นลักษณะต่าง ๆ อยู่แล้วด้วยประการหนึ่ง เนื่องจากการที่คณะกรรมการผู้รับหน้าที่ชำระกฎหมายได้ทำการตรวจชำระภายในเวลาอันรวดเร็ว...จึงเป็นที่แน่ว่า คณะกรรมการคงไม่มีเวลาเพียงพอสำหรับดำเนินการแบ่งแยกหมวดหมู่ของบทกฎหมายและเรียงเป็นลำดับใหม่ทั้งหมดได้ อันเป็นงานที่ต้องกินเวลามาก” (แลงการ์ด 2526ก: 53)

ข้อสรุปของแลงการ์ดช่วยเน้นย้ำว่า การชำระกฎหมายในสมัยรัชกาลที่ 1 มิได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบหรือสาระของกฎหมายที่มีมาแล้วแต่ก่อนทั้งหมด แต่

ตรงข้ามยังคงยึดอยู่กับรูปแบบและสาระดั้งเดิมเหมือนเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา เพียงแต่อาจมีการเพิ่มเติมแก้ไขสาระบางส่วนให้สอดคล้องกับยุคสมัย จากพื้นฐานข้อวินิจฉัยเช่นนี้เมื่อพิจารณา รวมไปถึงพระวินิจฉัยของสมเด็จพระยา-พระยาดำรงราชานุภาพเกี่ยวกับลำดับชั้นหรือชั้นของการตรากฎหมายโบราณของไทยจะทำให้เราสามารถเข้าใจโครงสร้างที่มีร่วมกันอยู่ในข้อกำหนดอายุของกฎหมายได้อย่างรัดกุมมากขึ้น พระวินิจฉัยของพระองค์มีดังนี้

“ชั้นที่ 1 เมื่อแรกตั้งกฎหมาย ตั้งด้วยประกาศพระราชกฤษฎีกาบอกวันคืนเหตุผลและพระราชนิยมอย่างพระราชกฤษฎีกาที่ยังแลเห็นได้ในพระราชกำหนดเก่า พระราชกำหนดใหม่ และกฎหมายพระสงฆ์ เหล่านี้ล้วนเป็นพระราชกฤษฎีกา เป็นกฎหมายแรกตั้งอย่างนั้น

ชั้นที่ 2 เมื่อพระราชกฤษฎีกามีมาก ๆ เข้าจะสอบค้นยาก จึงตัดทอนพระราชกฤษฎีกาเก่า คงไว้แต่ใจความเป็นย่ออย่างกลาง ดังจะเห็นได้ในกฎหมาย 36 ข้อ และกฎหมายหมวดพระราชบัญญัติ

ชั้นที่ 3 เพื่อจะจัดระเบียบกฎหมายเก่า ให้สะดวกแก่สภาตุลาการให้ค้นได้โดยง่าย นาน ๆ จึงมีการชำระกฎหมายครั้งหนึ่ง อย่างเราเรียกทุกวันนี้ว่า ทำประมวลกฎหมาย คือรวบรวมกฎหมายเก่าจัดเป็นหมวด ๆ ตามลักษณะความ ตัดเหตุผล วันคืนที่ตั้งกฎหมายออกเสีย คงไว้แต่ใจความซึ่งเป็นพระราชนิยม เรียงเข้าลำดับเป็นมาตรา ๆ ในลักษณะนั้น” (สมเด็จพระยา-พระยาดำรงราชานุภาพ 2516: 700)

ลำดับชั้นของการตั้งกฎหมายตามพระวินิจฉัยของสมเด็จพระยา-พระยาดำรงราชานุภาพ และข้อวินิจฉัยของแสงกาด์เป็นการยืนยันการมีอยู่ของกฎหมายเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยาว่ามีได้ถูกชำระเปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิงจากการชำระกฎหมายเมื่อครั้งพ.ศ. 2347 แต่ยังคงกฎหมายเก่าไว้เป็นจำนวนมาก ข้อวินิจฉัยทั้งสองนี้ทำให้สามารถพิจารณาแยกแยะเอาบทกฎหมายเก่าและบทกฎหมายใหม่ที่ตั้งขึ้นสมัยรัชกาลที่ 1 ออกจากกันได้อย่างเด่นชัด ด้วยเหตุที่ว่าระดับชั้นของการตั้งกฎหมายจะแสดงให้เห็นถึงการถูกแก้ไขหรือเพิ่มเติมข้อความบทกฎหมายว่ามากน้อยต่างจากสภาพดั้งเดิมเมื่อแรกตั้งกฎหมายเพียงไร

ซึ่งจุดนี้เองที่ทำให้ทราบถึงสถานะที่แท้จริงของบทบัญญัติว่าคงสภาพเดิมมากน้อยแค่ไหนในช่วงเวลาที่มีการชำระกฎหมายเมื่อ พ.ศ. 2347

การตั้งกฎหมายในลำดับชั้นที่ 1 จึงถือว่ายังคงสภาพเดิมเมื่อแรกตั้งตรากฎหมายนั้น ๆ อยู่มาก โดยศักราชที่ปรากฏในกฎหมายมีความถูกต้องสอดคล้องกับสาระในตัวบทกฎหมาย อีกทั้งยังคงปรากฏวัน เดือน ปี และเหตุผลของการตั้งกฎหมายอย่างครบถ้วน

ในกฎหมายตราสามดวงมีกฎหมายอยู่สามหมวดที่จัดเข้าไว้ในลำดับชั้นที่ 1 ได้แก่ พระราชกำหนดเก่า พระราชบัญญัติ และกฎพระสงฆ์ พระราชบัญญัติและกฎพระสงฆ์เป็นกฎหมายที่ตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ส่วนพระราชกำหนดเก่าเป็นของครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็นกฎหมายที่ตั้งขึ้นระหว่างรัชกาลของพระเจ้าปราสาททองตั้งแต่ จ.ศ. 1005 (พ.ศ. 2187) ถึงรัชกาลพระเจ้าเอกทัศ จ.ศ. 1125 (พ.ศ. 2307) แต่มีอยู่บทหนึ่งลงศักราชไว้ตรงกับสมัยพระนเรศวร จ.ศ. 961 (พ.ศ. 2143) และอีกบทหนึ่งในสมัยพระรามาธิบดีที่ 2 ลงศักราชตรงกับ จ.ศ. 889 (พ.ศ. 2071) (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5, 2526: 1-10) รวมพระราชกำหนดเก่าทั้งสิ้น 65 บท

ส่วนในลำดับชั้นที่ 2 มีการชำระบทกฎหมายในขอบเขตที่จำกัดคือตัดทอนพระนามกษัตริย์ และสาเหตุที่ทำให้มีการตรากฎหมายออกมาบังคับใช้ แต่ยังคงไว้ปีศักราช วันเดือนและปีนักษัตร ส่วนบทกฎหมายนั้นจะถูกยุบย่องคงไว้แต่ใจความเท่านั้น สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพทรงเรียกว่า “เป็นย่ออย่างกลาง” (สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ 2516: 700) ได้แก่ พระราชกำหนดใหม่¹ ซึ่งตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ส่วนกฎ 36 ข้อ ถือได้ว่าเป็นกฎหมายสมัยอยุธยาตอนปลายระหว่าง จ.ศ. 1012 (พ.ศ. 2194) ถึง จ.ศ. 1116 (พ.ศ. 2298) หรือสมัยพระเจ้าปราสาททองถึงสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (กฎ-

1. ใน “ตำนานกฎหมายเมืองไทย” ของสมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพได้ทรงจัดเอาพระราชกำหนดใหม่อยู่ในลำดับชั้นของการตั้งกฎหมายว่าอยู่ในชั้นที่ 1 ซึ่งเป็นชั้นที่กฎหมายหรือบทบัญญัติยังมีได้ถูกตัดทอนหรือยุบย่องนัก ยังคงสภาพดั้งเดิมเมื่อแรกตั้งอยู่มาก แต่เมื่อพิจารณาจากบทกฎหมายที่จัดเข้าไว้ในพระราชกำหนดใหม่นั้นปรากฏว่ามีการตัดทอนพระนามและสาเหตุที่ได้มีการตรากฎหมายและยุบย่องบทกฎหมายเหลือไว้แต่ความที่ต้องการสั้น ๆ ดังนั้นโดย

หมายเหตุสามดวง เล่ม 4. 2505: 229-257)

ในลำดับชั้นที่ 3 นั้น ถือว่าเป็นการชำระกฎหมายและทำให้สภาพเดิมเมื่อแรกตั้งกฎหมายเปลี่ยนแปลงไปมากที่สุด ทั้งนี้เพราะได้ตัดทอนวัน เดือน ปี ในบทกฎหมายและพระนามกษัตริย์ที่ทรงตรากฎหมายบทนั้น ๆ รวมตลอดถึงสาเหตุที่ทำให้มีการตั้งกฎหมายนั้นทิ้งไป พร้อมทั้งมีการย่อแก้ไขเพิ่มเติมในสาระของกฎหมายเพื่อให้สอดคล้องกับยุคสมัยที่มีการชำระ แล้วทำการคัดเลือกบทกฎหมายเหล่านั้นรวบรวมไว้โดยแยกตามลักษณะของบทบัญญัติ เช่น พระอัยการลักษณะกัณฑ์ พระอัยการลักษณะโจร พระอัยการลักษณะมรดก เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม ได้มีการคงไว้เฉพาะบานแผนกหลักซึ่งปรากฏอยู่ในตอนต้นเรื่องของพระอัยการลักษณะต่าง ๆ โดยแต่ละพระอัยการอาจมีบานแผนกหลักมากกว่าหนึ่งบานแผนก อันจะทำให้ทราบว่าการกฎหมายลักษณะนั้นได้ตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชกาลของพระมหากษัตริย์พระองค์ไหน ส่วนบทบัญญัติต่อ ๆ มาจะไม่มีบานแผนกเช่นนี้ เพราะฉะนั้นกฎหมายที่จัดอยู่ในลำดับชั้นที่ 3 นี้จึงมีปัญหาเพราะศักราชที่ปรากฏในบานแผนกไม่สอดคล้องกับสาระต่าง ๆ ในบทบัญญัติของพระอัยการลักษณะต่าง ๆ การจะถือว่าบทบัญญัติที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายลักษณะใดย่อมจะต้องตั้งขึ้นพร้อมกันกับศักราชที่ปรากฏในบานแผนกจึงไม่อาจทำได้ ยกเว้นแต่จะต้องทำการวิเคราะห์แยกแยะบทกฎหมายเป็นรายบทว่าแต่ละบทมีความสอดคล้องกับบานแผนกมากน้อยเพียงใดพร้อมทั้งต้องอาศัยการวิเคราะห์เปรียบเทียบทางภาษาและสภาวะการณ์แวดล้อมต่าง ๆ ทั้งทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจ ประกอบกันไปด้วย จึงจะสามารถแยกบทกฎหมายที่อยู่ในแต่ละพระอัยการออกจากกันได้ว่า บทกฎหมายใดมีอายุเก่าหรืออ่อนกว่ากัน ซึ่งเป็นภาระสำคัญที่จะต้องพยายามแก้ไขให้ลุล่วงต่อไปในอนาคต

ลักษณะเช่นนี้จึงควรที่จะจัดพระราชกำหนดใหม่อยู่ในลำดับชั้นที่ 2 มากกว่าที่จะจัดไว้ในลำดับชั้นที่ 1 นอกจากนี้ในตำนานกฎหมายเมืองไทยก็ได้จัดเอาพระราชบัญญัติเข้าไว้ในลำดับชั้นที่ 2 ซึ่งบทกฎหมายจะถูกย่นย่ออย่างกลาง แต่เมื่อพิจารณาด้วยบทกฎหมายดังกล่าวแล้วกลับปรากฏว่าเนื้อความในกฎหมายมิได้ถูกย่นย่อแต่มีลักษณะเป็นบทกฎหมายแรกตั้งเพราะส่วนต่าง ๆ ในบานแผนกยังอยู่ครบ จึงเห็นควรจัดเข้าไว้ในลำดับชั้นที่ 1 จะถูกต้องกว่า

2.2 พิจารณาจากสถานะหรือศักดิ์ของกฎหมาย บทบัญญัติทั้งหมดที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวงมีสถานะหรือศักดิ์ไม่เท่าเทียมกันโดยแบ่งออกเป็นสองระดับ ในระดับแรกเรียกว่าพระธรรมศาสตร์ ถือว่าเป็นบทกฎหมายที่มีความศักดิ์สิทธิ์ พระธรรมศาสตร์ไม่ใช่บทกฎหมายธรรมดา แต่เป็นบทบัญญัติแห่งความยุติธรรมที่พระเจ้าสร้างขึ้นมา เพื่อให้ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองได้ยึดเป็นหลักแห่งความยุติธรรม เพื่อให้ทำให้สังคมมีระเบียบเรียบร้อยมีความสุข โดยเหตุนี้ข้อบังคับที่มีอยู่ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์จึงใช้บังคับได้ไม่แต่เฉพาะแก่บุคคลซึ่งมีหน้าที่อำนวยความสะดวกเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงองค์พระมหากษัตริย์มีหน้าที่สำคัญที่จะต้องรักษาระเบียบเรียบร้อยให้ดำรงอยู่ในระหว่างพลเมือง ด้วยหน้าที่เช่นนี้ กษัตริย์จึงต้องยึดถือหลักที่วางไว้ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ (แลงการ์ด 2526ก: 42)

พระธรรมศาสตร์มีกำเนิดมาจากกฎหมายของชาวฮินดู เมื่อแพร่หลายเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ถูกพวกมอญนำไปแก้ไขดัดแปลงให้มีลักษณะของทางพุทธศาสนา และจากมอญนี้เองที่ได้แพร่หลายเข้ามาสู่ไทยอีกต่อหนึ่ง (แลงการ์ด 2526 ก: 39-41) และพระธรรมศาสตร์ของไทยก็ได้มีการวิวัฒน์ต่างออกไปจากพระธรรมศาสตร์ของมอญ เช่นพระธรรมศาสตร์ฉบับของมอญมีมูลคดี (หมายถึงต้นเหตุที่ทำให้เกิดข้อพิพาทโต้แย้งระหว่างบุคคล) เพียง 18 ประการ ซึ่งจำนวนมูลคดีทั้ง 18 ประการนี้ปรากฏอยู่ในพระธรรมศาสตร์อื่น ๆ เสมอ แต่พระธรรมศาสตร์ของไทยกลับปรากฏว่ามีถึง 29 ประการ ซึ่งต่างกับของเดิมมาก นอกจากนี้พระธรรมศาสตร์ของไทยยังมีมูลคดีอีก 10 ประการสำหรับผู้พิพากษาตุลาการ การแบ่งมูลคดีในพระธรรมศาสตร์ไทยออกเป็น 2 ประเภทถือได้ว่าเป็นลักษณะเฉพาะของพระธรรมศาสตร์ไทย (แลงการ์ด 2526ก: 55)

อาจกล่าวได้ว่าคัมภีร์ธรรมศาสตร์ (ธรรมศาสตร์) ไม่ใช่ประมวลกฎหมายโดยแท้จริงไม่ แต่หากเป็นที่ชุมนุมของข้อบังคับหลักเกณฑ์ทั่วไปซึ่งมีน้ำหนักสูงยิ่งกว่าน้ำหนักของบทกฎหมายธรรมดา หากจะเปรียบเทียบกับควรจะได้เปรียบได้คล้าย ๆ กับน้ำหนักข้อบังคับที่เรียกกันในปัจจุบันว่ารัฐธรรมนูญ แต่ทว่าแดนแห่งการใช้บังคับของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์นี้ครอบคลุมได้กว้างไพศาลกว่ารัฐ-

ธรรมนุญอีก... คัมภีร์นี้ถือกันว่าเป็นประหนึ่งประมวลอันย่อของหลักความยุติธรรม ซึ่งเอามาจัดวางลงเป็นข้อกำหนดเพื่อประโยชน์สุขของมนุษย์... โดยเหตุนี้ธรรมสัตถัม (ธรรมศาสตร์) จึงไม่ขัดขวางลบล้างจารีตประเพณี เพราะจารีตประเพณีเกิดขึ้นจากความเคยชินในทางปฏิบัติและออกข้อบังคับตามกรณีต่าง ๆ โดยเฉพาะ แต่ทว่าธรรมสัตถัมมีน้ำหนักเหนือจารีตประเพณี โดยคอยควบคุมวางขอบเขตแก่จารีตประเพณี และเป็นเครื่องทำให้ผู้บัญญัติกฎหมายและศาลได้มีหลักทั่วไป ซึ่งจะเป็นหนทางให้สามารถตีความหมายของจารีตประเพณีและเพิ่มเติมในส่วนที่จารีตประเพณียังบกพร่องด้วย (แลงการ์ด 2526ก: 43)

ด้วยเหตุนี้ พระธรรมศาสตร์จึงเป็นหลักกฎหมายหรือหลักแห่งความยุติธรรมทั่วไป (พระวรภักดีพิบูลย์ 2496: 9) อันจะดำรงไว้ซึ่งความเป็นระเบียบและความสงบสุขของสังคม สภาพเช่นนี้ทำให้พระธรรมศาสตร์จึงเป็นสิ่งที่ไม้อาจมีการเปลี่ยนแปลง และต้องดำรงอยู่ตลอดไปไม่สิ้นสุด (แลงการ์ด 2526: 46) เพราะถ้าพระธรรมศาสตร์มีการเปลี่ยนแปลงแล้วย่อมหมายความว่าสังคมได้สูญเสียความยุติธรรม ความไร้ระเบียบแห่งสังคมก็จะเกิดขึ้น สังคมก็จะไม่ปรกติสุข

พื้นฐานความเชื่อเช่นนี้ทำให้มีการสร้างเรื่องพระมโนสารฤๅษีพบคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่กำแพงจักรวาล แล้วจึงนำมาแต่งเป็นคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ นำมาสอนพระเจ้ามหาสมมุติราช (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. 2515: 1-18) เจตนาภรณ์ที่สร้างเรื่องเช่นนี้เป็นการเน้นย้ำให้เห็นถึงฐานะของพระธรรมศาสตร์ว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลง แม้แต่พระเจ้ามหาสมมุติราชก็ต้องน้อมรับเพื่อให้เกิดความยุติธรรมที่แท้จริงในราชอาณาจักรของพระองค์ (แลงการ์ด 2526ข: 43) พระธรรมศาสตร์จึงมีฐานะเป็นกฎหมายอันศักดิ์สิทธิ์อยู่เหนือกฎเกณฑ์ทางจารีตประเพณีทั่วไปโดยนัยเช่นนี้ มีแต่พระธรรมศาสตร์เท่านั้นที่มีฐานะเป็น "กฎหมาย" กฎเกณฑ์จารีตทางสังคมอื่น ๆ ไม่มีฐานะเป็นกฎหมาย เพราะสามารถที่จะถูกเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ แม้แต่พระราชวินิจฉัยต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์ดังเช่น พระราชกฤษฎีกา พระราชกำหนด เป็นต้น ซึ่งเรียกรวม ๆ ว่าพระราชศาสตร์ก็ไม่มีฐานะเป็นกฎหมายอย่างพระธรรมศาสตร์ เพราะพระราชศาสตร์เหล่านี้จะดำรงอยู่ตราบเท่าที่พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นยังทรง

ดำรงอำนาจหรือพระชนม์อยู่เท่านั้น เมื่อสิ้นสุดพระชนม์หรือพระราชอำนาจแล้ว พระราชศาสตร์เหล่านั้นก็จะหมดสภาพตามไปด้วย (แลงกาท 2526ข: 59-61) อย่างไรก็ตามพระมหากษัตริย์ไทย ได้ทรงพยายามที่จะทำให้พระราชศาสตร์ของพระองค์มีฐานะทางกฎหมายอย่างเดียวกับพระธรรมศาสตร์ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

พระธรรมศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในลำดับแรกของกฎหมายตราสามดวงนั้น สามารถแบ่งได้เป็นตอน ๆ ได้ดังนี้

ตอนแรก ขึ้นต้นด้วยคำประณามพระรัตนตรัย เป็นการไหว้พระขอพรพระ จากนั้นก็เป็นเรื่องความเป็นมาของพระธรรมศาสตร์ที่เข้ามาสู่ประเทศไทย ในส่วนแรกนี้เป็นการยืนยันว่าพระธรรมศาสตร์เดิมเป็นภาษาเขมร ต่อมาถูกแปลงเป็นภาษารามัญ และเมื่อเข้ามาสู่สยามพระธรรมศาสตร์ก็ยังคงเป็นภาษารามัญอยู่ จนกระทั่งได้เปลี่ยนเป็นภาษาไทยแทนเมื่อมีการชำระกฎหมายเมื่อ พ.ศ. 2347 โดยให้เหตุผลว่าไม่ถ้อยมีใครรู้ภาษารามัญ จึงต้องทำการแต่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นภาษาไทย (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. 2515: 7-8; พระวรภักดีพิบูลย์ 2496: 12-13)

ตอนที่สอง เป็นเรื่องการตั้งแผ่นดิน การกำเนิดมนุษย ต่อมาเกิดวิวาทกัน จึงเลือกเอาพระเจ้ามหาสมมติราชขึ้นเป็นผู้ปกครอง และกล่าวถึงพระราชโอรสของพระเจ้ามหาสมมติราช ได้แยกย้ายกันไปปกครองทวีปต่าง ๆ เรื่องพระเจ้ามหาสมมติราชนี้ตรงกัน และเป็นเรื่องเดียวกันกับ “มหาชนสมมติ” ในอัครคัมภีร์ และ “พระยามหาสมมติ” ในตำนานมูลศาสนา แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาโดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับการกำเนิดโลก กำเนิดสังคม กำเนิดรัฐและรัฐบาลที่ปรากฏอยู่ในอัครคัมภีร์นั้น เป็นที่ยอมรับอยู่ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ซึ่งเท่ากับว่าเป็นที่ยอมรับกันในสังคมไทยด้วย (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. 2515: 10-12; พระวรภักดีพิบูลย์ 2496: 13-14) มีข้อที่ควรพิจารณาในตอนนี้ประการหนึ่งเกี่ยวกับตำแหน่งมหาอุปราช ซึ่งในสมัยอยุธยาพระมหาอุปราชไม่ใช่ตำแหน่งรัชทายาทที่จะสืบทอดราชสมบัติแต่เป็นตำแหน่งรองจากองค์พระมหากษัตริย์ แต่ในพระธรรมศาสตร์ตอนนี้ได้กล่าวเป็นทำนองรับรองว่าพระมหาอุปราชเป็นตำแหน่งที่จะสืบราชสมบัติ ดังความว่า

“...พระราชกุมารผู้ใหญ่นั้นเปนมหาอุปราช อยู่จำเนียรนานมาพระราชบิดาถึงชิงคตพญาอุปราชก็ได้เสวยราชสมบัติแทนพระบิดานั้น แลพระราชกุมารทั้ง 10 พระองค์ก็ไปมาหากันเป็นนิจ ครั้นนานมาพระราชกุมารทั้งปวง มิได้ไปมาหากันต่างองคต่างอยู่ แลอยู่มาพระราชนัดดาพญามหาสมมติราชทั้ง 10 พระองค์ มีพระราชกุมารรองคละสิบพระองค์เล่า แลเชษฐกุมารนั้นตั้งเปนอนุปราช แลกุมารอันดัพนั้นก็แต่งตั้งให้เสวยราชในประเทศต่าง ๆ กัน ครั้นนานมาพระราชบิดาถึงชิงคต แลพญาอุปราชได้มรุมุธาภิเษกเอกราชสมบัติแทนพระราชบิดา...” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. 2515: 11)

ดังนั้นถ้าพิจารณาตามฐานะของพระธรรมศาสตร์แล้ว ย่อมกล่าวได้ว่าพระมหากุปราชเป็นตำแหน่งสืบทอดราชสมบัติต่อจากองค์พระมหากษัตริย์ แต่เพราะอะไรหลักการข้อนี้ของพระธรรมศาสตร์จึงมิได้รับการยึดถือปฏิบัติในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของพระธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นกฎหมายศักดิ์สิทธิ์และไม่สามารถเปลี่ยนแปลงชั่วคราว นี่เป็นปัญหาที่จะต้องศึกษากันต่อไป

ตอนที่สาม กล่าวถึงการพบคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ซึ่งจารึกอยู่ที่กำแพงจักรวาลของพระมโนสาร (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. 2515: 12-18; พระวรภักดีพิบูลย์ 2496: 14-15) ความในตอนนี้นั้นให้เห็นถึงสถานะของพระธรรมศาสตร์ว่าเป็นบทบัญญัติจากสวรรค์ ซึ่งจะยังความยุติธรรมให้เกิดแก่โลก ดังนั้นพระธรรมศาสตร์จึงสามารถใช้บังคับได้ตลอดไปไม่มีที่สิ้นสุด

ตอนที่สี่ วางบทบัญญัติที่เป็นคำสอนสำหรับผู้ที่เป็นผู้พิพากษาตุลาการว่าไม่ให้มีอคติในการพิจารณาตัดสินคดี และผู้ที่เป็นตุลาการพึงตั้งระลึกพึงปฏิบัติในการพิพากษาคดี ซึ่งมีอยู่ 24 ประการ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. 2515: 18-23) ตอนนี้เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า ในสังคมโบราณผู้พิพากษาตุลาการเป็นบุคคลที่มีความสำคัญอย่างมาก ในการที่จะเป็นผู้รักษาความยุติธรรมตามพระธรรมศาสตร์ ซึ่งเท่ากับเป็นการยังความเป็นระเบียบมาสู่สังคม ผู้พิพากษาตุลาการจึงมีหน้าที่สำคัญมาก จำเป็นต้องมีบทบัญญัติบังคับพฤติกรรมของบุคคลเหล่านี้ให้อยู่ในขอบเขตเพื่อมิให้เสียความยุติธรรมไป อันจะเป็นผลเสีย

หายต่อสังคมได้

ตอนที่ห้า ว่าด้วยมูลคดี ซึ่งมีสองประการ คือ มูลคดีแห่งผู้พิพากษาตุลาการ มี 10 ประการเช่น หลักอรรถาษา พระธรรมนุญ ลักษณะตัดฟ้อง เป็นต้น อีกประการหนึ่งคือ มูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกัน มี 29 ประการ เช่น กู้หนี้ยื้อสินกัน โจร ทาส ช่มเหล่งท่าน ขบถต่อแผ่นดินผิดพระราชบัญญัติ เป็นต้น (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. 2515: 23-25; พระวรภักดีพิบูลย์ 2496: 17-19) จากมูลคดีดังกล่าวพระมหากษัตริย์ทรงใช้หัวข้อนี้กำหนดพระราชศาสตร์ของพระองค์ เช่น พระราชกำหนด บทพระอัยการและพระราชบัญญัติ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นสาขาคดีหรือสารคดี ซึ่งพระมหากษัตริย์บัญญัติขึ้นเพื่อให้พระราชอาณาจักรเจริญรุ่งเรือง (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. 2515: 35-37; พระวรภักดีพิบูลย์ 2496: 19) ความในตอนนี้นำให้ทราบว่า บทบัญญัติต่าง ๆ ที่มีได้มีการระบุไว้ในพระธรรมศาสตร์ถือว่าเป็นสาขาคดีที่พระมหากษัตริย์... ทรงพระอุตสาหะพิจารณาคำนึงตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์...แล้วมีพระราชบัญญัติดัดแปลงตกแต่งตั้งเป้นพระราชกำหนดบทพระอัยการไว้โดยมาตราเป้นอันมากทุกทุกลำดับกระษัตราตราบเท่าทุกวันนี้... (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. 2515: 36-37) พระราชศาสตร์ของกษัตริย์ต้องมีความสอดคล้องกับพระธรรมศาสตร์ ดังนั้นพระธรรมศาสตร์จึงมีฐานะสูงกว่าพระราชศาสตร์

ตอนที่หก มีลักษณะที่เป็นข้อความสรุปย้งถึงภาระที่ผู้เป็นตุลาการจะต้องตัดสินคดีอย่างยุติธรรม ไม่ลู่อำนาจแก่อคติสี และจะต้องศึกษาพระธรรมศาสตร์อย่างเชี่ยวชาญ รวมทั้งพระราชศาสตร์อื่น ๆ ด้วย (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. 2515: 37-41; พระวรภักดีพิบูลย์ 2496: 19) ข้อความในตอนนี้นำให้ทราบว่า ผู้ที่จะเป็นตุลาการได้จะต้องมีความสามารถอย่างมากในเรื่องที่เกี่ยวกับกฎหมายทั้งหมด เป็นบุคคลที่ทำหน้าที่สำคัญให้กับสังคม คือการทำให้สังคมเป็นระเบียบเรียบร้อยด้วยการดำรงความยุติธรรมในการตัดสินคดี

ต่อจากพระธรรมศาสตร์แล้ว ในกฎหมายตราสามดวงได้บัญญัติหลักอรรถาษา ซึ่งจัดเป็น 1 ใน 10 ประการแห่งมูลคดีเฉพาะสำหรับตุลาการ โดยการอธิบายความในหลักอรรถาษาอย่างละเอียด จึงถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งใน

บทบัญญัติแห่งพระธรรมศาสตร์ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. 2515: 42-68)

สถานะที่สูงส่งของพระธรรมศาสตร์ทำให้บทบัญญัติอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นจารีตประเพณี พระราชโองการหรือพระราชวินิจฉัยในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการปกครองหรือการพิพากษาคัดลินิกดิ์ของพระมหากษัตริย์กลายเป็นเพียงกฎหมายในระดับรอง อันมีฐานะต่ำกว่าพระธรรมศาสตร์ เนื่องจากพระราชโองการและพระราชวินิจฉัยจะดำรงอยู่ได้เฉพาะระยะเวลาหนึ่งตราบเท่าที่พระมหากษัตริย์ยังคงอยู่ในพระราชอำนาจหรือมีพระชนม์อยู่ หรือพระมหากษัตริย์องค์ต่อ ๆ มายังทรงยอมรับอยู่ ดังนั้นฐานะของพระราชโองการหรือพระราชวินิจฉัยจึงอาจถูกแก้ไขหรือยกเลิกได้เสมอ แม้ว่าโดยหลักการแล้วพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเต็มที่และเด็ดขาดในทุก ๆ ด้าน แต่เนื่องจากฐานะที่สูงส่งของพระธรรมศาสตร์ทำให้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ทางด้านนิติบัญญัติถูกจำกัดในลักษณะที่ทรงกระทำได้แต่เพียงการรักษาความยุติธรรมตามบทบัญญัติแห่งพระธรรมศาสตร์เท่านั้น ไม่อาจทรงตรากฎหมายขึ้นได้ด้วยพระองค์เอง แต่เนื่องจากสภาพการทางสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา บทบัญญัติในพระธรรมศาสตร์ที่มีอยู่จำนวนน้อยจึงไม่อาจปรับใช้ได้ครอบคลุมกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ทั้งหมด

ปัญหาเรื่องพระราชอำนาจทางนิติบัญญัติถูกจำกัดและความไม่ยืดหยุ่นเพียงพอของพระธรรมศาสตร์ทำให้ต้องมีการปรับฐานะของพระราชโองการและพระราชวินิจฉัยให้มีฐานะเทียบเท่า หรือกลายเป็นส่วนหนึ่งของพระธรรมศาสตร์ และมีอำนาจเช่นเดียวกับพระธรรมศาสตร์ พระราชโองการและพระราชวินิจฉัยที่ปรับฐานะเช่นนี้เรียกว่าพระราชศาสตร์ ทั้งพระธรรมศาสตร์กับพระราชศาสตร์ย่อมคอยประกอบทำความครบถ้วนบริบูรณ์ให้แก่กันและกัน ทั้งนี้ก็เพราะว่าถึงแม้พระธรรมศาสตร์จะมีคุณภาพสูงกว่าพระราชศาสตร์ และเป็นมูลรากให้พระราชศาสตร์ได้อาศัยใช้อ้างอิงก็จริง แต่ก็อาจตกเป็นตัวหนังสือที่เป็นหมันตายด้านได้ ถ้าหากพระมหากษัตริย์มิได้ทรงเป็นพระราชธุระจัดให้บทบัญญัติในพระธรรมศาสตร์นั้นได้รับการเคารพปฏิบัติตามโดยวิธีการต่าง ๆ ที่พระองค์มีอำนาจจะทรงใช้ได้ (แลงการ์ด 2526ก: 44-45)

การทำให้พระราชศาสตร์มีฐานะเท่าพระธรรมศาสตร์เพื่อยืนยันถึงพระ-

ราชอาณาจักรในทางนิติบัญญัติของพระมหากษัตริย์นั้นมีลักษณะค่อนข้างเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเมืองอยู่มาก ประกอบกับประวัติศาสตร์อยุธยาที่มีการชิงอำนาจอยู่เสมอ และอีกทั้งจารีตประเพณีที่ถือกันว่าหลังจากพระมหากษัตริย์องค์ใดสวรรคตลงขุนนางอำมาตย์ทั้งหมดต้องออกจากตำแหน่ง และต้องได้รับพระบรมราชโองการแต่งตั้งใหม่จากองค์ผู้สืบพระราชสมบัติ (แลงการ์ด 2526ช: 60) ทำให้พระราชศาสตร์แม้จะถูกปรับฐานะให้เทียบเท่าพระธรรมศาสตร์แต่ก็ไม่อาจมีความยั่งยืนเหมือนเช่นพระธรรมศาสตร์ พระราชศาสตร์ที่ตั้งขึ้นในแผ่นดินหนึ่งอาจจะเป็นที่ยอมรับให้ใช้ต่อมาเมื่อกษัตริย์องค์ใหม่ทรงเห็นว่ามิประโยชน์และสอดคล้องกับสภาพทางการเมือง แต่พระราชศาสตร์ก็อาจถูกยกเลิกได้ ถ้าทรงเห็นว่าไม่เหมาะสมกับสภาวะการณ์ ความไม่มั่นคงของพระราชศาสตร์จึงมีสาเหตุมาจากการเมืองโดยแท้

เพราะฉะนั้นจะมีเพียงพระราชศาสตร์ส่วนหนึ่งเท่านั้นไม่ใช่ทั้งหมดที่ได้รับการยอมรับและถูกนำมาใช้สืบต่อมา ถือว่าเป็นการพัฒนาไปอีกขั้นหนึ่งของพระราชศาสตร์ และพื้นฐานของพระราชศาสตร์เองมีความสอดคล้องกับพระธรรมศาสตร์อยู่แล้ว เมื่อเวลาผ่านไป พระราชศาสตร์ที่ได้รับการยอมรับมีจำนวนมากขึ้น ทำให้มีการรวบรวมพระราชศาสตร์ของบูรพกษัตริย์ (เฉพาะพระราชศาสตร์ที่ได้รับการยอมรับ) แล้วร่างเป็นบทบัญญัติเป็นมาตรา ๆ ไปเลย และให้ใส่หัวเรื่องลักษณะให้ตรงกับกฎหมายพระธรรมศาสตร์ พระราชศาสตร์ของพระมหากษัตริย์ต่าง ๆ ในที่สุดก็กลายเป็นกฎหมายอันถาวร (แลงการ์ด 2526ช: 62)

จากเหตุผลข้างต้นนี้พอกล่าวได้ว่า พระราชศาสตร์ที่ถูกจัดเข้าไปอยู่ในลักษณะต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวงเป็นพระราชศาสตร์ที่ได้รับการยอมรับและมีผลบังคับใช้อยู่ในสมัยอยุธยา เพราะการที่พระราชศาสตร์เหล่านี้ถูกนำไปอยู่ในพระไอยการลักษณะต่าง ๆ ย่อมเป็นการยืนยันได้ว่าพระราชศาสตร์เหล่านี้มีประโยชน์และสอดคล้องกับสภาพการณ์ของบ้านเมืองในยุคนั้น ๆ จึงได้รับการยอมรับตลอดมาจนถึงเวลาที่มีการชำระกฎหมายใน พ.ศ. 2347

การจัดพระราชศาสตร์เข้าเป็นหมวดหมู่ภายใต้ชื่อมุลคดีของพระธรรมศาสตร์ได้กระทำเป็นครั้งสุดท้ายในสมัยของพระเจ้าบรมโกศ ทั้งนี้เนื่องจากพบ

หลักฐานจากบานแผนกของพระโอยการพรมศักดิ์บพหนึ่งลงศักราช จ.ศ. 1116² หรือตรงกับ พ.ศ. 2297 (*กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*, 2515: 214) ต่อจากนั้นไม่ปรากฏว่ามีการจัดพระราชศาสตร์ให้เข้าตามลักษณะ (พระโอยการ) อีก จนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยา

การวิเคราะห์โครงสร้างทางกฎหมายตราสามดวง ไม่ว่าจะพิจารณาจากระดับขั้นของการตั้งกฎหมาย (ตามข้อ 2.1) หรือพิจารณาจากสถานะหรือศักดิ์ของกฎหมาย (ตามข้อ 2.2) แม้ว่าจะไม่อาจกำหนดอายุของบทกฎหมายให้แน่นอนลงไปได้ก็ตาม แต่อย่างน้อยก็ช่วยทำให้สามารถกำหนดลักษณะพื้นฐานของกฎหมายที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงหรือคลี่คลายมาในแต่ละยุคสมัยได้ อันเป็นผลทำให้สามารถกำหนดอายุของกฎหมายในลักษณะกว้าง ๆ เป็นยุคหรือสมัยตามลักษณะของการคลี่คลายกฎหมาย อันจะเป็นขั้นตอนที่ช่วยในการกำหนดอายุของกฎหมายให้แคบลง คือเป็นรายรัชกาลหรือเป็นปีเฉพาะ ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องศึกษาค้นคว้ากันต่อไป

3. บทวิเคราะห์ว่าด้วยแนวทางการศึกษา

กฎหมายตราสามดวง

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า เราไม่สามารถใช้กฎหมายตราสามดวงอย่างตรง ๆ โดยที่ไม่ทำการวิพากษ์เสียก่อน เพราะย่อมจะทำให้การอ้างอิงมีน้ำหนักน้อยและไม่รัดกุม ปัญหาดังกล่าวนี้ทั้งนักประวัติศาสตร์และนักวิชาการด้านอื่นที่สนใจประวัติศาสตร์ต่างได้พยายามแสวงหาวิธีการต่าง ๆ ที่จะตรวจสอบและกำหนดอายุกฎหมายตราสามดวงเพื่อนำมาใช้เป็นหลักฐานได้อย่างรัดกุมมีประสิทธิภาพ หัวใจของปัญหานี้อยู่ที่การกำหนดอายุของกฎหมายลักษณะต่าง ๆ ด้วยการแสวงหาวิธีการต่าง ๆ ในการตรวจสอบ เพราะถ้าสามารถตรวจสอบและกำหนดอายุของกฎหมายได้อย่างถูกต้องแล้ว ปัญหาที่ว่ากฎหมายลักษณะนี้ลักษณะนั้นอยู่ในสมัยอยุธยาจริงหรือไม่ก็จะเบาบางลง ผู้

2. บานแผนกตอนนี้ของพระโอยการพรมศักดิ์ไม่มีศักราชกำกับ แต่เมื่อตรวจสอบเนื้อความของบทกฎหมายแล้วพบว่าตรงกับพระราชกำหนดเท่าบทที่ 64 ซึ่งลงศักราชไว้คือ จ.ศ. 1116 หรือ พ.ศ. 2297 (*กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5*, 2506: 188)

เขียนได้สำรวจงานเขียนที่เกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงทั้งที่เขียนโดยนักประวัติศาสตร์หรือนักวิชาการด้านอื่น ๆ แล้ว ทำให้สามารถแบ่งแนวทางการศึกษาของท่านเหล่านั้นออกได้เป็น 2 แนวทางใหญ่ ๆ คือ แนวทางแรกเป็นการศึกษาวิเคราะห์ที่กำหนดอายุของกฎหมายโดยพิจารณาจากบานแผนกกฎหมาย แนวทางที่สองเป็นการศึกษาวิเคราะห์สาระในบทกฎหมาย ซึ่งในแต่ละแนวทางการศึกษานั้นยังได้จัดแบ่งเป็นกลุ่มย่อย ๆ อีกหลายกลุ่ม แต่ในบทความนี้จะเป็นการอธิบายแนวทางการศึกษาทั้งสองแนวอย่างสังเขปเท่านั้น ส่วนการศึกษาโดยละเอียดนั้นผู้เขียนจะนำเสนอในโอกาสต่อไป

3.1 แนวทางการศึกษาวิเคราะห์ที่กำหนดอายุของกฎหมายจากบานแผนกกฎหมาย จะทำการวิเคราะห์ในสองประเด็น คือ จุดประสงค์และวิธีการศึกษา จุดประสงค์ของการศึกษาในแนวทางแรกนี้ กล่าวได้ว่าอยู่ที่การกำหนดอายุของกฎหมาย เพราะถ้าสามารถกำหนดอายุของกฎหมายได้อย่างถูกต้องแล้ว เมื่อนำกฎหมายไปใช้เป็นหลักฐานย่อมไม่เป็นปัญหาอีกต่อไปว่าจะไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของยุคสมัย การกำหนดอายุของกฎหมายได้อย่างถูกต้อง ย่อมทำให้ทราบได้ว่าในยุคสมัยหรือรัชกาลของพระมหากษัตริย์พระองค์ใดมีการออกกฎหมายนั้น ๆ เมื่อศึกษาสาระในบทกฎหมายแล้วย่อมทราบได้ทันทีว่าในยุคนั้นรัชกาลนั้นมีสภาพการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจและสังคมอย่างไร แต่ดูเหมือนว่าจุดประสงค์สำคัญอันนี้ไม่อาจบรรลุผลได้ทั้งหมด ทั้งนี้เพราะข้อจำกัดของลักษณะแนวทางการศึกษาแรกนี้ไม่อาจบรรลุผลได้ด้วยเฉพาะแนวทางการศึกษาที่แต่เพียงแนวเดียว แต่ต้องประกอบไปด้วยแนวทางที่สองด้วยจึงจะทำให้จุดประสงค์สำคัญนี้บรรลุผลได้ทั้งหมด ข้อจำกัดตั้งที่ว่านั้นก็คือวิธีการศึกษานั้นเอง เนื่องจากว่าวิธีการศึกษาของแนวทางแรกนี้เป็นเพียงการวิเคราะห์รายละเอียดในบานแผนกของกฎหมายเท่านั้น ด้วยเหตุว่ากฎหมายตราสามดวงมีความซับซ้อนเป็นอย่างมาก และถูกรวบรวมชำระขึ้นเป็นหลายครั้งหลายครานับตั้งแต่สมัยอยุธยาเรื่อยมาจนการชำระกฎหมายครั้งสุดท้ายในสมัยรัชกาลที่ 1 บทบัญญัติในกฎหมายจึงได้ถูกแก้ไข เพิ่มเติม ตัดทอนเป็นหลายทอดหลายครั้งจนไม่อาจแน่ใจได้อย่างเต็มที่ว่า ศักราชที่ปรากฏอยู่ในบานแผนกของกฎหมายในแต่ละลักษณะนั้นคือปีแรกที่บทบัญญัติที่ถูกนำมารวบรวมให้อยู่ใน

ลักษณะเดียวกันได้ประกาศใช้ ถ้ากล่าวถึงที่สุดคือศักราชในบานแผนกนั้นจะครอบคลุมเฉพาะบทบัญญัติที่ติดต่อกับบานแผนกเท่านั้นที่ถือได้ว่าเป็นบทบัญญัติที่ตราขึ้นพร้อมกับศักราชที่ปรากฏในบานแผนกกฎหมาย ไม่รวมไปถึงบทบัญญัติอื่น ๆ แม้ว่าจะถูกจัดเข้ามารวมอยู่ในบานแผนกเดียวกันก็ตาม

ดังนั้น การวิเคราะห์แต่เฉพาะบานแผนกจึงไม่อาจที่จะครอบคลุมบทบัญญัติอื่น ๆ ที่จัดให้อยู่ในบานแผนกเดียวกัน วิธีที่จะแก้ปัญหานี้ก็คือ จะต้องทำการวิเคราะห์ว่าบทบัญญัติอื่น ๆ นั้นมีความสอดคล้องกับบทบัญญัติของบานแผนกหรือไม่เพียงใด โดยการดูความต่อเนื่องของบทบัญญัติและความสอดคล้องกันของหลักกฎหมาย รวมทั้งพิจารณาจากสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ในขณะนั้น (ในขณะที่ยกกฎหมายนั้นได้ประกาศใช้) ซึ่งในส่วนนี้กลายเป็นการก้าวล้ำเข้ามาสู่แนวทางการศึกษาที่สองซึ่งพิจารณาถึงสาระในบทกฎหมาย ข้อจำกัดจากสาระของการศึกษาในแนวทางแรกนี้จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้จุดประสงค์ของแนวทางการศึกษาไม่อาจบรรลุผลได้ทั้งหมด

แนวการศึกษาวิเคราะห์บานแผนกกฎหมายจะเป็นการตรวจสอบระบบศักราชในกฎหมาย พระนามของกษัตริย์ที่ตรากฎหมายและรายละเอียดอื่น ๆ เช่นนามพระที่นั่งที่ปรากฏอยู่ในบานแผนก ถ้าทั้งสามส่วนนี้มีความสอดคล้องกันก็เชื่อได้ว่าศักราชที่ตรวจสอบได้ในบานแผนกเป็นศักราชที่มีความถูกต้อง ในส่วนที่เป็นระบบศักราชที่ใช้ในกฎหมายเท่านั้นดูเหมือนจะเป็นปัญหาสำคัญที่สุดของวิธีการศึกษา ระบบศักราชนี้ประกอบด้วยตัวเลขศักราช ประเภทของศักราช ปีนักษัตร วัน ข้างขึ้น ข้างแรม เดือน ปัญหาก็คือเลขศักราชกับปีนักษัตรมักจะ ไม่สอดคล้องกันถ้าใช้เกณฑ์การนับปัจจุบัน โดยเร็วกว่าปีที่ปรากฏในกฎหมายไป 1 ปี ด้วยเหตุที่สมัยอยุธยา นับปีศักราชแบบปีอย่างตามอย่างลังกา แต่การนับปัจจุบันนับแบบปีเต็ม ทำให้ปีศักราชของไทยในปัจจุบันคลาดไป 1 ปี ดังนั้นถ้าทำการเทียบศักราชที่ปรากฏในเอกสารสมัยอยุธยาแล้วจะต้องเพิ่มเข้าไป 1 ปีไม่ว่าจะเทียบเป็นพุทธศักราช มหาศักราช จุลศักราช ปรากฏว่าเลขศักราชที่เป็นพ.ศ. และจ.ศ. เมื่อใช้เกณฑ์เทียบเพิ่มเข้าไปหนึ่งปี เลขศักราชกับปีนักษัตรจะถูกต้องไม่คลาดเคลื่อน ส่วนเลขศักราชที่เป็น ม.ศ. นั้น เมื่อใช้เกณฑ์เทียบเพิ่มขึ้น 1 ปีแล้วจะยังคงคลาดเคลื่อน ปีศักราชไม่ลงกับปีนักษัตร มหาศักราช

ส่วนที่สับสนนี้ได้ทำให้เกิดความเห็นว่าเป็นคักราชอีกแบบหนึ่งเรียกว่า คักราชจุฬามณีหรือคักราชกฏหมาย ซึ่งสมมติฐานเรื่องคักราชกฏหมายเริ่มโดยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2516) และได้รับการปรับปรุงโดยพิพัฒน์ สุขทิศ (2506)

ทฤษฎีคักราชกฏหมายนี้มีผลให้เกิดความซับซ้อนในเรื่องระบบคักราชในกฏหมายเก่ามากยิ่งขึ้น ทั้ง ๆ ที่รากฐานของทฤษฎีคักราชกฏหมายนี้มีความคลุมเครืออยู่มาก แม้แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทรงตั้งทฤษฎีนี้ขึ้นก็ทรงอธิบายอย่างคลุมเครือไม่ชัด แต่กลับได้รับการยอมรับว่ามีจริงแล้วทำการปรับปรุงทฤษฎีนี้ต่อมา โดยทำการค้นคว้าหลักฐานมาสนับสนุนได้อย่างน่าเชื่อถือจนกลายเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางทั้งในหมู่นักประวัติศาสตร์ไทยและต่างประเทศจนยากแก่การถอดถอนไปเสียแล้ว สำหรับผู้เขียนมีความเห็นว่คักราชจุฬามณีนั้นไม่มี มีแต่มหาคักราชที่บีคักราชกับป็นกษัตริย์คลาดเคลื่อนไม่ตรงกัน สำหรับเหตุผลโต้แย้งเรื่องนี้จะวิเคราะห์อย่างละเอียดในบทความเรื่องประวัติศาสตร์นิพนธ์กฏหมายตราสามดวง ซึ่งจะนำเสนอในโอกาสต่อไป

สำหรับวิธีการตรวจสอบบานแพนกอีก 2 ประการคือ พระนามกษัตริย์และนามพระที่นั่ง พระนามกษัตริย์ที่ปรากฏในบานแพนกกฏหมายมีสองแบบคือพระรามาธิบดีและพระเอกาทศรถ ซึ่งทั้งสองแบบนี้จะมีสร้อยพระนามแตกต่างกันปลีกย่อยออกไป พระนามทั้งรามาธิบดีและเอกาทศรถเป็นพระนามที่ปรากฏอยู่ในเอกสารสมัยอยุธยา ทำให้เป็นที่เชื่อได้อย่างแน่นอนว่าพระนามทั้งสองแบบที่ปรากฏในบานแพนกกฏหมายนั้นเป็นพระนามเก่าที่ใช้กันในสมัยอยุธยา โดยพระนามรามาธิบดีนิยมใช้กันตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาจนถึงเสียกรุงครั้งที่หนึ่ง พระนามเอกาทศรถเริ่มใช้กันหลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่หนึ่งจนสิ้นสมัยอยุธยา แม้สมัยรัตนโกสินทร์ พระนามนี้ยังคงใช้อยู่เหมือนกันจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 (ดำรงราชานุภาพ 2504: 319) พระนามทั้งสองแบบนี้จะช่วยในการกำหนดอายุของกฏหมายได้อย่างกว้าง ๆ คือ ถ้าเป็นรามาธิบดี กฏหมายฉบับนั้นหรือบทนั้นก็ควรจะอยู่ในสมัยตั้งแต่ต้นอยุธยาถึงก่อนเสียกรุง พ.ศ. 2112 ถ้าเป็นเอกาทศรถก็ควรจะอยู่ระหว่างหลังจากนั้นมาจนสิ้นสมัยอยุธยา จากนั้นค่อยมาตรวจสอบความสอดคล้องกับระบบคักราช ส่วนนามพระที่นั่งนั้นมีปัญหาอยู่ที่ว่า

นามพระที่หนึ่งบางครั้งไม่ตรงกันระหว่างบานแผนกกฎหมายกับพระราชพงศาวดาร ทำให้ไม่อาจใช้เป็นเงื่อนไขในการตรวจสอบความสอดคล้องกับระบบศักราช และกับพระนามเพื่อกำหนดศักราชในบานแผนก ยกเว้นกรณีที่นามพระที่หนึ่งที่ปรากฏอยู่ในบานแผนกสามารถทราบได้อย่างแน่นอนว่าสร้างในสมัยใด จึงอาจใช้เป็นเงื่อนไขในการตรวจสอบกำหนดอายุของกฎหมายได้

เพราะฉะนั้นอาจสรุปได้ว่า การกำหนดอายุของกฎหมายด้วยการตรวจสอบจากบานแผนกกฎหมาย โดยตรวจสอบความถูกต้องสอดคล้องของระบบศักราช พระนามกษัตริย์ นามพระที่หนึ่ง จะช่วยทำให้ทราบถึงอายุกฎหมายที่ปรากฏในบานแผนกได้อย่างแน่นอนยิ่งขึ้น³

3.2 แนวทางการศึกษาวิเคราะห์สาระในบทกฎหมาย เป็นการวิเคราะห์ที่เจาะลึกลงไปในบทกฎหมายว่ามีสาระสำคัญประการใด อันจะนำมาซึ่งความเข้าใจสภาพการณ์ต่าง ๆ ของสังคมในขณะนั้นที่ปรากฏอยู่ในสาระของบทกฎหมาย การศึกษาในแนวทางที่สองนี้จึงช่วยให้เราสามารถได้ข้อมูลต่าง ๆ ที่สกัดออกมาจากกฎหมายเพื่อนำมาใช้ในการตีความเพื่อสร้างภาพสังคมในอดีต แต่การศึกษาในแนวทางนี้จะยอมรับการมีอยู่ของศักราชกฎหมายหรือศักราชจุฬามณี อันจะทำให้อายุของกฎหมายบางลักษณะต้องลดตอยลงประมาณ 110 ปีถึง 300 ปี ซึ่งจะทำให้สภาพการณ์ต่าง ๆ ทางสังคมคลาดเคลื่อนตามไปด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เป็นการอธิบายหรือเข้าใจสังคมผิดยุคสมัย

แนวทางการศึกษานี้แยกเป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์กฎหมายและการศึกษาเฉพาะสาระกฎหมาย

การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์กฎหมาย ทำให้ทราบถึงพัฒนาการของกฎหมายที่ดำเนินไปควบคู่กับพัฒนาการของสังคม ลักษณะเช่นนี้จะสามารถช่วยในการกำหนดอายุของกฎหมายตามสภาพการณ์ทางสังคมเป็นยุคสมัยอย่างกว้าง ๆ ซึ่งเมื่อพิจารณาสาระของบทกฎหมายย่อมต้องสอดคล้องกันทำให้

3. รายละเอียดการวิเคราะห์บานแผนกเฉพาะในส่วนของระบบศักราชและพระนาม ผู้เขียนได้นำเสนออยู่ในบทความเรื่อง "การกำหนดอายุของบทกฎหมายเฉพาะในบานแผนกของพระอัยการลักษณะต่าง ๆ ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงด้วยการวิเคราะห์และตรวจสอบระบบศักราชและพระนามในบานแผนก" (มานพ ถาวรวิวัฒน์สกุล 2535)

สามารถสันนิษฐานได้ว่าบทกฎหมายนั้นน่าจะตราขึ้นในยุคสมัยเดียวกันนั้น การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์กฎหมาย แลงกาตีได้นำเสนองานค้นคว้าชิ้นสำคัญชิ้นคือเรื่อง “ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย” เป็นงานบุกเบิกเรื่องสำคัญเพียงเรื่องเดียวเท่านั้นที่ได้ศึกษาในแนวทางนี้

สำหรับการศึกษาเฉพาะสาระกฎหมาย เน้นการศึกษาอธิบายเฉพาะตัวบทบัญญัติเป็นรายมาตรา ผู้ศึกษาในแนวทางนี้ส่วนหนึ่งเป็นนักกฎหมาย เช่น พระยานิติศาสตร์ไพศาล พระวรภักดีพิบูลย์ หลวงสุทธิवासณฤพุม ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นต้น งานเขียนของนักกฎหมายเหล่านี้มักเน้นการอธิบายข้อกฎหมายเป็นรายมาตราเรียงลำดับกันไปโดยไม่ได้ตั้งข้อสงสัยหรือตรวจสอบอายุของบทกฎหมาย อีกส่วนหนึ่งเป็นนักวิชาการสาขาต่าง ๆ เช่น นักวรรณคดี นักประวัติศาสตร์ เช่น ชัย เรื่องศิลป์, สังข์ พัทโหนทัย เป็นต้น การศึกษาเฉพาะสาระกฎหมายนี้ช่วยทำให้เกิดความเข้าใจสาระของกฎหมายโดยละเอียด และยังทำให้ทราบว่าบทบัญญัติบทหนึ่งมาก่อนอีกบทหนึ่ง ตัวอย่างเช่น ถ้าบทบัญญัติบทหนึ่งกล่าวถึงการแต่งกายที่มีลักษณะโบราณกว่าอีกบทหนึ่ง ย่อมสันนิษฐานได้ทันทีว่าบทบัญญัติแรกนั้นเก่ากว่าบทบัญญัติที่สอง เป็นต้น

ด้วยลักษณะการศึกษาดังกล่าวข้างต้นนี้ ทำให้แนวการศึกษาที่สองนี้มีส่วนช่วยในการกำหนดอายุของกฎหมายได้กว้าง ๆ เป็นยุคสมัย แต่ไม่อาจกำหนดแคบเป็นเฉพาะปีหรือรัชกาลเหมือนกับการพิจารณากำหนดอายุกฎหมายจากบานแผ่นก

4. บทเสนอว่าด้วยขั้นตอนและวิธีการวิเคราะห์ เพื่อตรวจสอบและกำหนดอายุของบทกฎหมาย

แม้จากสภาพของกฎหมายตราสามดวงที่มีความสลับซับซ้อนและสับสนมากจนไม่อาจแยกออกได้อย่างชัดเจนว่าบทกฎหมายใดตราขึ้นปีใดหรือรัชกาลใดหรือยุคใดสมัยใด ดังได้กล่าวถึงในตอนต้นของบทความแล้วนั้น ผู้เขียนก็ยังคงคิดว่าปัญหาดังกล่าวนี้อาจแก้ไขให้ลุล่วงหรืออย่างน้อยก็บรรเทาปัญหาลงไปได้ในระดับหนึ่งถ้าสามารถหาวิธีการที่จะนำมาวิเคราะห์ปัญหานี้ได้อย่างเป็นระบบ มีความชัดเจนในตัวองวิธีการเอง และสะดวกต่อการตรวจสอบ

ด้วยเงื่อนไขข้างต้นนี้ ผู้เขียนจึงจะขอเสนอขั้นตอนและวิธีการวิเคราะห์เพื่อตรวจสอบและกำหนดอายุของบทกวีหมาย อันเป็นวัตถุประสงค์หลักของการเทียบบทความนี้ และในการนำเสนอนี้ผู้เขียนจะขอพิจารณาพร้อมกันไปทั้งขั้นตอนและวิธีการ โดยอธิบายถึงวิธีการวิเคราะห์ที่เกี่ยวข้องควบคู่ไปตามลำดับแต่ละขั้นตอน

ขั้นตอนแรก เป็นการพิจารณาถึงรูปแบบของกฎหมาย (พระไอยการ) ว่าได้มีการเปลี่ยนไปจากลักษณะดั้งเดิมมากน้อยเพียงไร สำหรับวิธีการวิเคราะห์ในขั้นตอนแรกนี้จะนำข้อวินิจฉัยของสมเด็จพระยาตำรางราชานุภาพเรื่องลำดับขั้นของการตั้งกฎหมายเป็นแนวคิดพื้นฐานหรือเป็นกรอบสำหรับการวิเคราะห์เพื่อกำหนดว่าบทกฎหมายใดบ้างที่เป็นบทกฎหมายที่ยังไม่ได้ถูกแก้ไขเปลี่ยนแปลงหรือถ้าถูกแก้ไขเปลี่ยนแปลงแล้วมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากน้อยแค่ไหนเพียงไร ผลจากการวิเคราะห์จะเป็นกรอบโครงที่จะช่วยให้การพิจารณาในส่วนที่เป็นเนื้อหาสาระในบทกฎหมายมาตราต่าง ๆ มีเกณฑ์พื้นฐานที่ใช้ในการวิเคราะห์ตรวจสอบ เช่น พระราชกำหนดเกล้า กฎ 36 ข้อ เป็นกฎหมายอยุธยาที่ยังคงลักษณะเดิมอยู่มาก ขณะที่พระไอยการลักษณะต่าง ๆ เป็นกฎหมายส่วนที่มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขไปจากเดิมที่ค่อนข้างมาก

ขั้นตอนที่สอง เป็นการพิจารณาตรวจสอบบานแผนกที่ปรากฏอยู่ในบทกฎหมายและในพระไอยการลักษณะต่าง ๆ บานแผนกกฎหมายมีความสำคัญเพราะเป็นส่วนที่จะให้ข้อมูลที่จะทำให้ทราบถึงวัน เวลา และสาเหตุแห่งการตรากฎหมายบทนั้น ๆ

วิธีการวิเคราะห์บานแผนกกฎหมายประกอบด้วยวิธีการวิเคราะห์ใน 4 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก จะเป็นการตรวจสอบวัน ข้างขึ้นข้างแรม เดือน ปี หรือศักราช และนักษัตร ลักษณะที่สอง เป็นการวิเคราะห์ระบบพระนามของพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในบานแผนกว่ามีกี่แบบ แต่ละแบบให้อยู่ในยุคสมัยใด โดยพิจารณาตรวจสอบจากเอกสารหรือหลักฐานชั้นต้นประเภทศิลาจารึกและบันทึกจดหมายเหตุร่วมสมัยเพื่อหาความเปลี่ยนแปลงในแบบแผนและการคลี่คลายของพระนามพระมหากษัตริย์ ลักษณะที่สาม เป็นการตรวจสอบพระนามของพระที่หนึ่งที่มีจะปรากฏอยู่ในบานแผนกเสมอ ด้วยการตรวจสอบว่ามี

ความถูกต้องสอดคล้องกับระยะเวลาที่ตรวจสอบได้จากคักราช ปีนักษัตร และพระนามพระมหากษัตริย์ที่ทรงตรากฎหมายมากน้อยแค่ไหนเพียงไร ลักษณะที่สี่ เป็นการตรวจสอบข้อความและนามเฉพาะปลีกย่อยอื่น ๆ ซึ่งจะมีความแตกต่างกันไปในแต่ละบานแผนก

ถ้าผลจากการวิเคราะห์ทั้ง 4 ลักษณะนี้สอดคล้องไปตามแนวทางเดียวกัน ก็จะช่วยทำให้เราแน่ใจได้มากกว่าสถานภาพของบานแผนกนั้น ๆ ถูกตราขึ้นตามปีคักราชที่ระบุไว้ในบานแผนกนั้นมีข้อเท็จจริงเพียงไร และถูกแก้ไขเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง

ผู้เขียนจะขอสรุปย่อการวิเคราะห์บานแผนก ซึ่งผู้เขียนได้ค้นคว้าและเขียนเป็นบทความนำเสนอไว้แล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535⁴ ผู้สนใจสามารถพิจารณารายละเอียดได้จากบทความดังกล่าวของผู้เขียน

ระบบคักราชในบานแผนกกฎหมายในลักษณะเฉพาะที่เป็นปีพุทธศักราชนั้น ปีคักราชและนักษัตรถูกต้องเป็นส่วนใหญ่ จะมีผิดบ้างก็เกิดจากการคัดลอกส่วนมหาคักราชส่วนใหญ่แล้วคลาดเคลื่อน 2 ปี เกิดจากเกณฑ์การเทียบมหาคักราชเป็นจุลศักราชเปลี่ยนจากเกณฑ์เดิม 560⁵ มาใช้เกณฑ์ 558 ทำให้มหาคักราชคลาดเคลื่อนกับปีนักษัตรไป 2 ปี นอกจากนี้มหาคักราชยังมีกรณีที่คลาดเคลื่อน 4 ปี 6 ปี ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการคัดลอกตัวเลขศักราชผิดพลาดและเกิดจากการลบศักราชของพระเจ้าปราสาททองที่เปลี่ยนแปลงเกณฑ์ดั้งเดิมที่ว่า ลำดับนักษัตรที่เป็นคี่ เช่น ปีชวด ปีขาล ฯ เลขท้ายศกหรือเลขท้ายของปีศักราชจะต้องเป็นเลขคู่ เช่น เลข 2, 4, 6, 8, 10 เสมอไป ส่วนปีนักษัตรที่เป็นคู่ เช่น ปีฉลู เกาะ ฯ เลขท้ายของปีศักราชต้องเป็นเลขคี่เสมอไป ซึ่งปรากฏหลักฐานจากการที่พระเจ้าปราสาททองลบศักราชเมื่อ จ.ศ. 1000 ตรงกับนักษัตรขาล สัมฤทธิศก มาเป็น จ.ศ. 1000 ปีกุน สัมฤทธิศก จึงเท่ากับว่าเปลี่ยนหลัก

4. บทความดังกล่าวคือ “การกำหนดอายุของบทกฎหมายเฉพาะในบานแผนกของพระอัยการลักษณะต่าง ๆ ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงด้วยการวิเคราะห์ระบบศักราชและพระนามในบานแผนก” บทความเสนอในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “อูษุทยา: มิติใหม่ทางการศึกษา”, 2535.

5. เกณฑ์เดิมนี้อาจมีจำนวนปีที่มีมหาคักราชมากกว่าปีจุลศักราช 560 เป็นเกณฑ์ที่ต้อง

เดิมหมดทุกปี ซึ่งปรากฏร่องรอยให้เห็นทั้งในบานแผนกส่วนที่เป็นมหาคักราช และบางแห่งของบานแผนกที่เป็นจุลคักราช รวมทั้งบานแผนกที่ไม่สมบูรณ์อีก จำนวนหนึ่งด้วย ส่วนคักราชจุฬามณีหรือคักราชกฎหมายซึ่งเชื่อกันว่ามีใช้เฉพาะในกฎหมายนั้น ผู้เขียนเห็นว่าไม่มีคักราชกฎหมายใช้อย่างแน่นอนในพระไอยการต่าง ๆ สำหรับ จ.ศ.หรือจุลคักราชนั้น ส่วนมากทั้งปีคักราชและนักษัตร ถูกต้องตรงกัน

ส่วนการคลาดเคลื่อนของระบบพระนามในบานแผนกกฎหมายอาจตรวจสอบได้จากหลักฐานขั้นต้นที่เป็นศิลาจารึกหรือเอกสารที่เป็นต้นฉบับตัวเขียนสมัยอยุธยา โดยการลำดับพระนามที่ปรากฏเป็นทางการในเอกสารขั้นต้นเหล่านั้น แล้วนำมาเปรียบเทียบกับพระนามที่ปรากฏในบานแผนกว่ามีแบบแผนโครงสร้างแตกต่างกันมากน้อยเพียงไร ถ้ามีความแตกต่างกันน้อยก็หน้าที่จะแสดงให้เห็นว่าพระนามในบานแผนกนั้นมิได้ถูกแก้ไขเปลี่ยนแปลงมากนัก ซึ่งจะช่วยให้การกำหนดอายุของบานแผนกมีความหนักแน่นขึ้นอีกส่วนหนึ่ง

ขั้นตอนที่สาม จะเป็นแนวทางการวิเคราะห์ที่เน้นเฉพาะสาระทางกฎหมาย โดยการวิเคราะห์ให้ขั้นตอนนี้จะอธิบายพัฒนาการทางกฎหมาย (หลักกฎหมาย) ควบคู่ไปกับพัฒนาการทางสังคมตามลำดับยุคสมัย ซึ่งสองส่วนนี้จะต้องมีความสอดคล้องซึ่งกันและกัน ทั้งนี้เนื่องจากกฎหมายกำเนิดมาจากจารีตประเพณีของสังคม แล้วจึงค่อย ๆ มีพัฒนาการขึ้นเป็นหลักกฎหมาย เป็นเช่นเดียวกับสังคมย่อมพัฒนาการจากลักษณะที่ไม่ซับซ้อนมาสู่ลักษณะสังคมที่ซับซ้อนเป็นลำดับ ดังนั้นพัฒนาการของกฎหมาย (หลักกฎหมาย) ในเรื่องต่าง ๆ จึงย่อมจะต้องสอดคล้องเกี่ยวโยงกับพัฒนาการทางสังคมอย่างแน่นแฟ้น

ด้วยเหตุผลเช่นนี้ ถ้าสามารถที่จะวิเคราะห์ดึงเอาส่วนที่เป็น "หลักกฎหมาย" ออกมาได้ แล้วพิจารณาถึงพัฒนาการของ "หลักกฎหมาย" นั้น ๆ ว่าเป็นหลักกฎหมายง่าย ๆ หรือมีความซับซ้อน (เรื่องของการอธิบายและการให้เหตุผล) จากนั้นนำหลักกฎหมายต่าง ๆ มาเปรียบเทียบกับสภาพการณ์ตามยุคสมัยของสังคมอยุธยาว่ามีลักษณะที่สอดคล้องไปด้วยกันหรือขัดแย้งกัน ซึ่งแนวทางการวิเคราะห์พัฒนาการของกฎหมายสัมพันธ์กับพัฒนาการของสังคมนั้น ร.แสงกาศได้นำเสนอเบื้องต้นไว้แล้วในเรื่องประวัติศาสตร์กฎหมายไทย ซึ่ง

เขียนขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2478-2483⁶ แต่เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่งานบุกเบิกและเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์กฎหมายที่แท้จริงของแลงกาต์มิได้มีนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์กฎหมายรวมทั้งนักประวัติศาสตร์เองสนใจที่จะนำแนวทางและวิธีการที่ ร.แลงกาต์ได้วางรากฐานไว้แล้วมาใช้ให้เกิดประโยชน์แต่อย่างไร ทำให้แนวทางและวิธีการที่ ร.แลงกาต์เสนอไว้ไม่ได้รับการสานต่อมา แม้จวบจนถึงปัจจุบันก็ได้รับความสนใจอย่างจริงจังนักจากนักวิชาการสาขาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง นับว่าน่าเสียดายอย่างยิ่ง

ในลำดับขั้นที่สามของการวิเคราะห์นี้ จะช่วยทำให้สามารถกำหนดขอบเขตอย่างกว้าง ๆ ของระยะเวลาที่ตราบทบัญญัตินั้นขึ้นมาจากตกอยู่ในยุคสมัยใด จะขอแสดงตัวอย่างการวิเคราะห์จากตัวบทบางมาตราเสนอเป็นแนวทางไว้ดังนี้

ในมาตรา 8 ของกฎหมายเคียรบาล ซึ่งระบุไว้ว่า เมืองพิษณุโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองสวรรคโลก มีฐานะเป็นเมืองลูกหลวง การที่จะทราบได้ว่า มาตรา 8 นี้ตราขึ้นเมื่อใดนั้นไม่อาจจะใช้ศักราชที่ปรากฏอยู่ในบานแผ่นกฎหมายเคียรบาลมาเป็นเกณฑ์กำหนดได้ ดังนั้นจึงต้องทำการพิจารณาเทียบเคียงจากข้อมูลที่ว่าอยุธยามีอำนาจเหนือหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมดอย่างสมบูรณ์นับตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และข้อเท็จจริงที่ว่าระบบเมืองลูกหลวงถูกยกเลิกไปอย่างเด็ดขาดในปี พ.ศ. 2127 ดังนั้น มาตรา 8 นี้ที่กำหนดให้เมืองพิษณุโลก กำแพงเพชร และสวรรคโลก มีฐานะเป็นเมืองลูกหลวง จึงควรตรารัฐธรรมนูญระหว่างรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จนถึงเวลาที่มีการยกเลิกเมืองลูกหลวงในหัวเมืองฝ่ายเหนือเมื่อปี พ.ศ. 2127 ผลการวิเคราะห์อายุของมาตรา 8 เป็นเช่นนี้ ย่อมนำมาตรา 8 มาใช้เป็นหลักฐานได้สอดคล้องกับยุคสมัยที่แท้จริงได้

อีกตัวอย่างหนึ่งซึ่งเป็นการค้นคว้าของ ร.แลงกาต์ในเรื่องการซื้อขายที่ดิน ร.แลงกาต์ได้วิเคราะห์ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า บทกฎหมายที่กล่าวถึงการซื้อขายที่

6. หนังสือของ ร.แลงกาต์ *ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย* (2 เล่ม) มูลนิธิโครงการตำราฯ ได้ตีพิมพ์ใหม่ในปี 2526.

นาเรือสวนนั้นมียูอยู่เป็นจำนวนน้อย และมีลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าเป็นบทกฎหมายที่ไม่สู้เก่าแก่นัก เนื่องจากในสมัยต้นอยุธยาไม่มีการซื้อขายที่ดิน เพราะถือว่าที่ดินทั่วพระราชอาณาจักรเป็นของพระมหากษัตริย์พระองค์เดียวเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ประชาชนจึงไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน จึงไม่มีอำนาจที่จะจำหน่ายจ่ายโอนหรือซื้อขายที่ดินระหว่างกัน แต่สภาพการณ์ได้เปลี่ยนแปลงไปในตอนปลายอยุธยา บทบังคับห้ามการซื้อขายที่ดินมีการผ่อนปรน มิได้ห้ามเหมือนแต่ก่อน แต่อย่างไรก็ตาม การซื้อขายที่ดินก็ยังมิได้แพร่หลายนัก เป็นเหตุผลที่จะแสดงให้เห็นว่า แม้อตอนปลายอยุธยาบทกฎหมายที่ว่าด้วยการซื้อขายที่ดินก็ยังตราออกใช้บังคับน้อย และด้วยข้อมูลเช่นนี้ทำให้เราทราบได้ทันทีว่า บทกฎหมายเกี่ยวกับการซื้อขายที่ดินในบทที่พบในกฎหมายตราสามดวงนั้นน่าจะเป็นกฎหมายที่ประกาศใช้ในตอนปลายอยุธยา ดังเช่น พระไอยการเบ็ดเสร็จบทที่ 62 (อยู่ในบานแผนก พ.ศ. 1903) กล่าวถึงเอกสารที่เป็นหลักในการซื้อขายที่ดิน จึงย่อมทราบได้ทันทีว่าเป็นบทบัญญัติของปลายอยุธยา ในพระไอยการเบ็ดเสร็จเช่นเดียวกัน บทบัญญัติที่ 51 และ 66-70 ได้บัญญัติเพื่อความกฎหมายซ้ำกับบท 47-50 เกือบทั้งหมด โดยที่บทบัญญัติที่ 47-50 ไม่กล่าวถึงการซื้อขายที่ดินด้วยเหตุนี้ บทบัญญัติที่ 47-50 จึงน่าจะเป็นบทบัญญัติที่ตราขึ้นก่อนบทบัญญัติที่ 51 และ 66-70 (แลงกาด์ 2526ก: 314-316; กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3. 2506: 112-113, 120-124)

ขั้นตอนที่สี่ เป็นการพิจารณาถึงสาระที่เป็นรายละเอียดปลีกย่อยที่ปรากฏอยู่เฉพาะในแต่ละบทบัญญัติ เช่น เรื่องพระราชพิธี ธรรมเนียม ประเพณี การแต่งกาย ข้อมูลเฉพาะบางอย่างทางเศรษฐกิจ นามเฉพาะต่าง ๆ ไม่ว่าจะป็นนามบุคคลตำแหน่งหรือนามสถานที่ เหล่านี้เป็นรายละเอียดที่อาจจะให้ข้อมูลหรือข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับยุคสมัยของบทบัญญัตินั้น ๆ ได้บ้าง ทั้งนี้ โดยการวิเคราะห์เปรียบเทียบกับหลักฐานข้อมูลชั้นต้นอื่น ๆ หรือสภาพการณ์แวดล้อมทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ หรือเหตุการณ์อื่น ๆ ซึ่งจะช่วยกำหนดอายุของกฎหมายได้ว่าอยู่ในยุคสมัยใด นอกจากนี้ยังจะช่วยให้เราทราบอย่างกว้าง ๆ อีกว่าบทบัญญัตินั้น ๆ มีความเก่าแก่หรือใหม่มากน้อยเพียงไร หรือบทใดควรมาก่อนบทใดควรมาทิหลัง ทั้งหมดนี้เป็นวิธีการวิเคราะห์ราย

ละเอียดเพื่อให้ได้ข้อมูลสำหรับการนำมาวิเคราะห์ร่วมกัน หรือเปรียบเทียบกับ การวิเคราะห์ในขั้นตอนอื่น ๆ อันจะช่วยให้การกำหนดอายุพบัญญัติมีน้ำหนัก มากยิ่งขึ้น

สรุป

กฎหมายตราสามดวงเป็นเสมือนหนึ่งชุมทรัพย์ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ของไทย โดยเฉพาะประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา ซึ่งเป็นยุคสำคัญที่ได้จัดวาง รากฐานทางสังคม-วัฒนธรรม การเมือง-การปกครอง และเศรษฐกิจให้กับ สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ แต่เนื่องจากปัญหาที่ค่อนข้างซับซ้อนของกฎหมาย ตราสามดวงทำให้เกิดความสับสนและความไม่แน่นอนอย่างมากที่เจ้านายข้อมูล จากตัวบทกฎหมายที่อยู่ในกฎหมายตราสามดวงมาใช้อ้างอิงได้อย่างถูกต้องและ มีประสิทธิภาพ

บทกฎหมายเพียงบางส่วนเท่านั้นของกฎหมายตราสามดวงที่สามารถนำ ไปใช้เป็นหลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลายได้ ได้แก่ กฎ 36 ข้อ และพระราชกำหนดเก้าอีกจำนวนหนึ่ง ส่วนบทกฎหมายในพระไอยการ ลักษณะต่าง ๆ ซึ่งรวมกันแล้วมีเนื้อหามากกว่าครึ่งหนึ่งของเนื้อหาในกฎหมาย ตราสามดวง ไม่ค่อยมีนักวิชาการ (ที่เคร่งครัดการใช้หลักฐาน) กล้าใช้อ้างอิง มากนัก เนื่องจากเกรงว่าจะเป็นการใช้ข้อมูลผิดพลาดผิดยุคสมัยได้

ดังนั้น กฎหมายตราสามดวงจึงถูกนำมาใช้เป็นหลักฐาน-ข้อมูล ในการศึกษาประวัติศาสตร์ (อยุธยา) อย่างจำกัดมาก ๆ และยังถูกใช้ใน ลักษณะเป็นเพียงหลักฐานประกอบ ไม่ได้ใช้เป็นหลักฐานหลัก ทั้ง ๆ ที่ กฎหมายตราสามดวงเป็นชุมทรัพย์ของหลักฐานประวัติศาสตร์ไทย แต่เรานำ ข้อมูลหลักฐานมาใช้ไม่้อย่างมาก ทำให้การค้นคว้าศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับสังคมไทย สมัยอยุธยาเกือบจะทำได้ หรือถ้าทำได้ก็เป็นเพียงภาพสังคมไทยหนึ่ง ๆ ใน ลักษณะที่เป็นเชิงโครงสร้าง ไม่เห็นการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงที่แสดงถึง ลักษณะพลวัตของสังคมไทยในระยะ 417 ปีของสมัยอยุธยา

การกำหนดอายุของกฎหมายในพระไอยการต่าง ๆ ให้ได้จะเป็นทาง เดียวเท่านั้นที่เราจะได้ข้อมูลจากชุมทรัพย์ ซึ่งสะสมจากประสบการณ์นับ

ศตวรรษของสังคมไทย ที่บรรพบุรุษไทยได้ตกทอดเป็นมรดกอันล้ำค่าไว้ให้ แต่ น่าเสียดายที่พวกเรายังไม่อาจใช้มรดกทรัพย์อันเป็นมรดกจากบรรพบุรุษมาใช้ได้ อย่างเต็มศักยภาพ แม้นักวิชาการจากสาขาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องจะได้ทำการศึกษาค้นคว้าหาแนวทางมานานหลายศตวรรษแล้วก็ตาม

ปัญหาเรื่องการกำหนดอายุกฎหมายตราสามดวงจึงเป็นปัญหาที่ใหญ่เกินไปกว่าที่นักวิชาการผู้หนึ่งผู้ใดหรือสาขาใดสาขาหนึ่งจะสามารถแก้ไขปัญหามาได้โดยลำพัง ไม่ว่าจะเป็ลลำพังตัวบุคคลหรือลำพังเฉพาะสาขาวิชา ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยี่งที่นักวิชาการจากหลากหลายสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ นักวิชาการทางนิติศาสตร์ที่สนใจประวัติศาสตร์กฎหมาย นักวิชาการทางด้านภาษา-วรรณคดี รวมทั้งนักวิชาการสาขามานุษยวิทยาและสังคมวิทยาทางด้านวัฒนธรรม จะต้องร่วมมือช่วยกันศึกษาค้นคว้ากฎหมายตราสามดวงจากแง่มุมมองแต่ละสาขาวิชาเสียก่อน จากนั้นจึงจะนำข้อสรุปหรือผลที่ได้จากการศึกษาของแต่ละสาขาวิชามาพิจารณาถกเถียงร่วมกันเพื่อกำหนดแนวทางหรือวิธีการศึกษากฎหมายตราสามดวงอย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพต่อไป

บทความเรื่อง “การกำหนดอายุกฎหมายอยุธยาในกฎหมายตราสามดวง: บทวิเคราะห์เบื้องต้น” ที่นำเสนอ ณ ที่นี้ ผู้เขียนตระหนักเสมอว่ายังห่างไกลจากความสมบูรณ์อีกมากมายนัก และเป็นเพียงแง่มุมจากนักเรียนประวัติศาสตร์คนหนึ่ง และไม่อาจกล่าวได้อีกเช่นกันว่าเป็นแง่มุมที่เห็นร่วมกันของนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ทั้งหลาย

บทความนี้ถ้าจะมีประโยชน์อะไรอยู่บ้างผู้เขียนก็ขออุทิศให้กับ “ครูประวัติศาสตร์” พลตรี ม.ร.ว.ศุภวดี เกษมศรี ที่ได้ให้ความเมตตาแนะนำ ข้อมูล-ความรู้ให้กับ “ศิษย์นอกระบบ” อย่างผู้เขียนด้วยดีตลอดมา ส่วนข้อบกพร่องประการใด ๆ ไม่ว่าจะเป็ลเพราะความไม่รู้ ความผิดพลาดใด ๆ ย่อมเป็นสิ่งที่ผู้เขียนถือเป็น “ครู” และน้อมรับเพื่อปรับปรุงแก้ไขต่อไป

บรรณานุกรม

- กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. 2515. กรุงเทพมหานคร: องค์การคำคุณุสภา.
- กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2. 2515. กรุงเทพมหานคร: องค์การคำคุณุสภา.
- กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3. 2506. กรุงเทพมหานคร: องค์การคำคุณุสภา.
- กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4. 2505. กรุงเทพมหานคร: องค์การคำคุณุสภา.
- กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5. 2506. กรุงเทพมหานคร: องค์การคำคุณุสภา.
- จิตร ภูมิศักดิ์. 2526. *สังคมไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา*. กรุงเทพฯ: ไผ่งาม.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเทพฯ. 2516. *ตำนานกฎหมายเมืองไทย, วิธีตั้งกฎหมาย ตักราชที่ใช้ในกฎหมาย กฎหมายครั้งกรุงเก่า. ใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1. หน้า 697-709. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.*
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเทพฯ, และ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. 2504. *สาส์นสมเด็จพระเจ้า 12. กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณุสภา.*
- ธนิต อยู่โพธิ์. 2494. *บันทึกเกณฑ์สอบตักราช. ศิลปากร, 5.3: 52-60.*
2505. *เมื่อนักศึกษาวรรณคดีอ่านหนังสือกฎหมายเก่า. ศิลปากร, 5.5.*
- พิพัฒน์ สุทธิศ. 2506ก. *การนับปีพุทธตักราช. ศิลปากร, 7: 48-58.*
- 2506ข. *ตักราชจุฬามณี. ศิลปากร, 6 (มกราคม): 47-57.*
- มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. 2535. *การกำหนดอายุบทกฎหมายเฉพาะในบานแผนกของพระอัยการลักษณะต่าง ๆ ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงด้วยการวิเคราะห์และตรวจสอบระบบตักราชและพระนามในบานแผนก. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง อยุธยา: มิติใหม่ทางการศึกษา. ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา, 13-14 ส.ค. 2535.*
- แลงกาดี, ร. 2526ก. *ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย 2 เล่ม. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.*
- 2526ข. *วิวัฒนาการแนวความคิดของกฎหมายในพม่า-สยาม. แปลโดย วิยะดา สมสวัสดิ์ ใน มมองกฎหมายไทย, วิยะดา สมสวัสดิ์, แปล. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่.*
- วรัทคัทธิบูลย์, พระ. 2496. *ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. กรุงเทพฯ.*
- เวลส์, คอวริช. 2519. *การปกครองและการบริหารของไทยในสมัยโบราณ. แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์. กรุงเทพฯ: โครงการตำรา.*
- Vickery, Michael. 1984. *Prolegomena to methods for using the Ayuthaya law as historical source material. Journal of Siam Society, 72: 37-59.*